

Данас ко сам

2. ДА
ЛИ
ЗНАШ
КО
САМ
?

Едукативни материјали о
страдању Рома у
Другом светском рату
и данашњем антициганизму
у Србији

Импресум

Џанес ко сем? (Да ли знаш ко сам?)

Едукативни материјали о
геноциду над Ромима у
Другом светском рату
и данашњем антициганизму
у Србији

Издавач: Центар за истраживање и едукацију о Холокаусту

За издавача: Никола Радић

Уредник: Милован Писари

Аутори: Нада Бањанин Ђуричић, Слађана Миладиновић,
Божидар Николић, Милован Писари

Координатори: Милица Цимеша, Срђан Херцигоња

Стручна консултанткиња: Маријана Стојчић

Превод на енглески језик: Ирена Жнидаршић Трбојевић

Превод на ромски: Маја Јовановић, Рајко Јовановић

Лектура и коректура: Христина Пискулидис

Прелом и дизајн: Никола Радић

Штампа: Dina Dizajn d.o.o.

Београд, 2018

Тираж: 300

Партнери на пројекту:

Пројекат је подржан од:

УВОДНА РЕЧ:

Срђан Херцигоња, forumZFD

У централном берлинском парку Тиргартену отворен је 2012. године Меморијал Ромима и Синтима, жртвама националсоцијализма, односно меморијал жртвама Порајмоса, прихваћеног, али и оспораваног назива за геноцид над Ромима и Синтима пре и током Другог светског рата. Неки од облика јавних комеморација такве систематске елиминације Рома забележене су у Западној Европи и раније, док је страдање Рома у другим земљама остало маргинализовано у домену јавног сећања, али и савремене историографије.

Партнерством Центра за истраживање и едукацију о Холокаусту из Београда, forumZFD у Србији и Романипена, чији је резултат и ова публикација, тежи се развоју и коришћењу нових методологија приступа теми геноцида над Ромима у образовном и наставном програму у Србији, те да се тако посвети већа пажња историји, али и садашњости једне од најмаргинализованијих група у нашем друштву. Публикацијом „Џанес ко сем? (Да ли знаш ко сам?) - Едукативни материјали о геноциду над Ромима у Другом светском рату и данашњем антициганизму у Србији“, аутори и носиоци овог пројекта обезбеђују подршку наставницима хуманистичких предмета у основним и средњим школама у раду са ученицима на тему геноцида над Ромима у Другом светском рату и дискриминације Рома у савременом друштву. Као индиректни циљеви пројекта идентификују се неговање критичке мисли о питању антициганизма данас, али и еманципација Рома у образовном систему Србије.

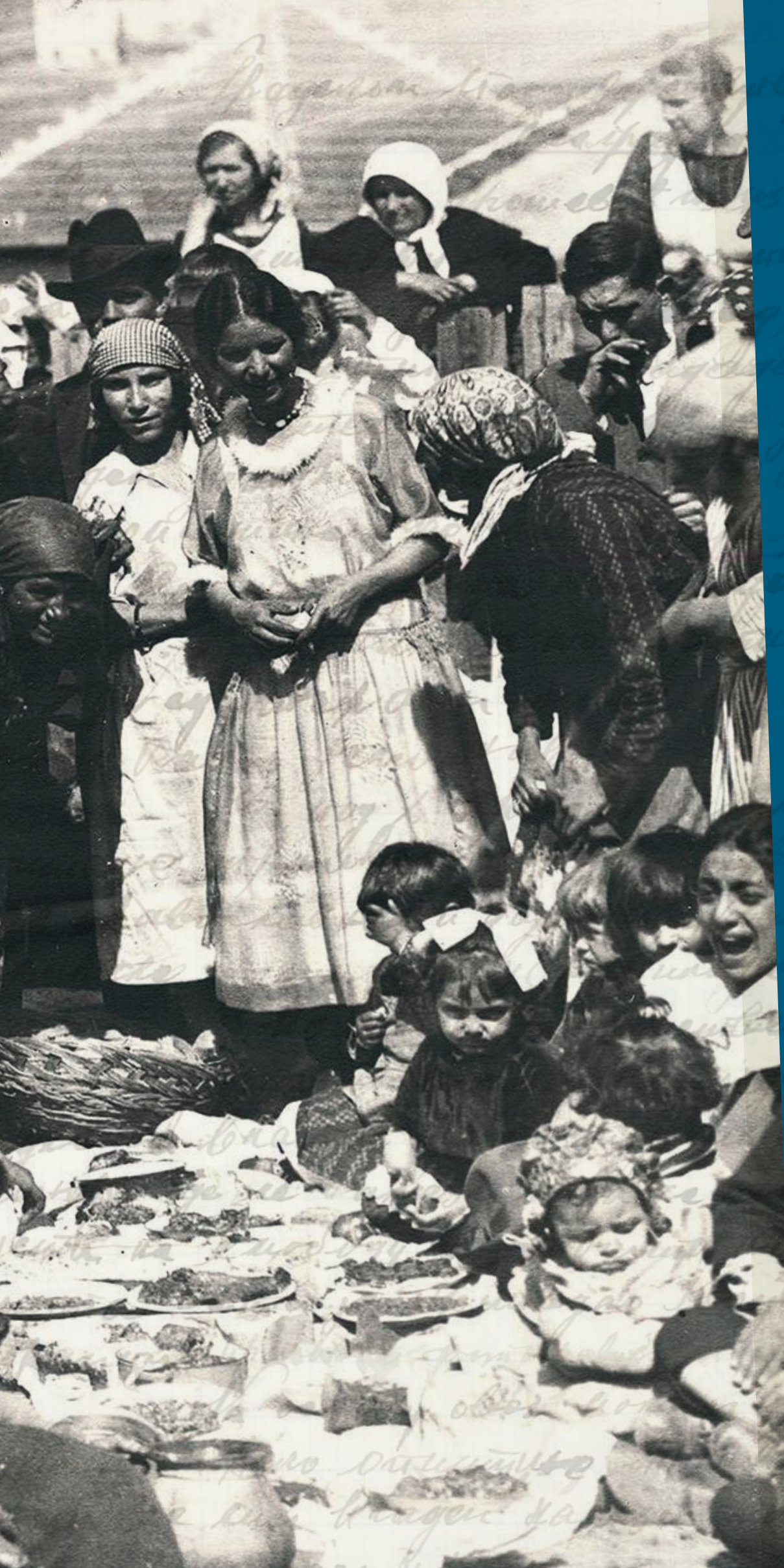
Публикација састоји од шест делова који заједно чине материјал за едукацију наставника хуманистичких предмета у вези са осетљивим темама попут масовних злочина и геноцида. Садржај се осврће и на историју и културу Рома, те се најзад, кроз примере радионица, даље развијају и обрађују теме стереотипа и предрасуда, и њихова повезаност са масовним злочинима и геноцидом. Публикација се издаје на ромском, српском и енглеском језику.

Уредник и аутор историјског дела је Милован Писари (Milovan Pisari). Текст о препорукама за наставнике и предлоге четири радионице је припремила Нада Бањанин Ђуричић, док су аутори текста о језику и култури Рома Слађана Миладиновић и Божидар Николић. Стручна консултанткиња на овој публикацији била је Маријана Стојчић.

Реализацију ове публикације омогућио је forumZFD, уз подршку Међународне алијансе за сећање на Холокауст (ИХРА) и Министарства културе и информисања Републике Србије.

► **НАПОМЕНА:** Ова публикација користи технологију QR бар кодова. Било која бесплатна апликација QR читача за мобилни телефон или таблет са камером ће вам омогућити да приступите свим додатним садржајима.

Део први:

КУЛТУРА
И
ЈЕЗИК
РОМА

КУЛТУРА И ЈЕЗИК РОМА

Порекло и историја Рома се могу објаснити једино у контексту историје и културе других народа, крећући се од Индије, земље из које Роми потичу, преко европских земаља, где култура Рома свакако добија нове контуре још у XV веку, па све до тла Северне и Јужне Америке где се прве референце о животу Рома јављају у XVIII веку. Роми су данас најбројнија европска национална мањина која је, нажалост, најчешће била сведок гушења људских и националних слобода кроз дуги временски период, тако да су прогон, страдање и масовно уништење постале једне од кључних тачака за разумевање њихове културне и историјске посебности.

ПУТЕВИ МИГРАЦИЈА РОМА

<https://mathildasanthropologyblog.wordpress.com/2009/01/07/the-romani-dna-language-and-history/>

➤ Међу многим ромским организацијама које се у Европи боре за већа права и равноправнији положај Рома у савременом друштву, истиче се Међународна омладинска мрежа **ternУре**. О њиховој мисији на сајту може се прочитати: „Европска омладинска кампања **ternУре** бори се за узајамно поштовање и одговорност СВИХ у ЈЕДНОМ друштву. Ми устајемо против екстремизма, антициганизма, расизма, стигматизације и дискриминације у Европи.” Више о **ternУре**-у можете наћи на њиховом званичном сајту www.ternype.eu

Слика 1 - Миграције Рома

РОМ ЗНАЧИ ЧОВЕК

Иако су се Роми временом раздвајали, крећући се различитим путевима, тако да је немогуће говорити о ромској историји и култури као хомогеној целини, и иако су делом прошли кроз процес асимилације где се део богатства културне баштине које су са собом понели из своје постојбине заувек изгубио, све је јача тежња Рома света да нађу своје заједничке корене и да се заједничким снагама изборе за већа права и равноправнији положај у савременом друштву.

О тежњи једног народа да се осети достојним људског живота и да након векова лутања на маргинама историје добије признање свог постојања и учешћа у богаћењу светске историје, културне баштине и уметности, Роми су тек априла 1971. године на Првом светском конгресу Рома успели да гласно проговоре, као и о својој вековној обесправљености услед које су себе и симболично назвали људима, односно Ромима, јер Ром на ромском језику значи човек. Симболи свих Рома света, као што су застава и химна, који су том приликом усвојени, такође говоре о вековном трагању за слободом, јер плава боја на застави означава небо, зелена боја траву, односно пут, друм којим су Роми вековима лутали, док је сам точак симбол Индије, земље порекла, сталног кретања и номадског начина живота.

Химна ромског народа је традиционална песма чији је оригинални назив **Opre Roma** што у преводу значи „Дижите се Роми“, а чији је аутор ромски композитор **Жарко Јовановић Јагдино** (1924-1985).

Песма је написана 1949. године, али је касније адаптирана да би у својој адаптираној верзији била искоришћена за потребе снимања филма „Скупљаџи перја“ из 1967. године.

Песма је настала у нацистичком концентрационом логору и описује одвођења, убиства и прогоне - геноцид над Ромима од стране СС дивизија, које су у песми сликовито приказане као „црне легије“.

Сам аутор песме изгубио је целу своју породицу у Другом светском рату.

Слика 2 - Жарко Јовановић, аутор ромске химне Ђелем ђелем. Иза њега, ромска заставица.

Овим чином, стварањем светског ромског покрета, Роми света као припадници своје етничке, социјалне, језичке и културне заједнице показали су да кроз јачање пријатељства и заједништва са свим људима света желе да остваре право на очување и неговање свог културног и националног идентитета.

РОМАНИПЕН (У РОМСКОМ ПРАВОПИСУ: **RROMANIPEN**) ЈЕ ЈЕЗИЧКИ ИЗРАЗ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ ЖИВОТА РОМСКОГ НАРОДА, ЦЕЛОВИТОСТ РОМСКОГ ДУХА, КУЛТУРЕ И ПРАВА.

Романипен је као израз више прихваћен у области културе, него у самом историјском и политичком сагледавању ромске заједнице, и то управо у тежњи да се дефинише и сачува оно што је истински ромско, односно оно што је за Рома имало и представљало духовну вредност без обзира на етничко и национално порекло. Због различитих притисака Роми су кроз време морали да се одричу свог духовног идентитета окарактерисаног и утемељеног у Романипену, па је тако и сам појам добијао различита значења.

Саставни део Романипена јесу и одређена правила која се сматрају ромским кодексом и која уређују односе унутар саме ромске заједнице и део су усмене традиције која је уједно и најважнији део културне баштине Рома, с обзиром на то да у историји нема много забележених писаних трагова.

ХИМНА РОМСКОГ НАРОДА „ЃЕЛЕМ ЃЕЛЕМ“ ТАКОЂЕ ГОВОРИ О ПОТРАЗИ ЗА СЛОБОДОМ.

Ĵelem, Ĵelem, lungone dromenca

*Ĵelem, Ĵelem lungone dromenca ,
maladilem bahtale Rromenca.*

*A Rromalen,
katartumen aven,
e cahrenca, bokhale ĉhavorrenca.*

*Sas vi man bari familija,
mudardala e kali legija.
Sa len ĉhinda, vi rromen vi rromenjen,
maškar lende vi cikne ĉhavorren.*

*Putar devla ĉe kale vudara,
te šaj dikhav mungri familija.
Palem kam džav lungone dromenca,
thaj kam phirav bahtale Rromenca.*

*Opre Rroma situ
troma akana,
aven manca se lumnjaĉe Rroma.
Kalo muj thaj e kale jakha,
kamava len sar e kale drakha.*

Aj Rromalen, aj Ĉhavalen...

Išao sam, išao dugim putevima

*Išao sam, išao dugim putevima,
sretao sreĉne Rome.
Ej Romi,
odakle vi dolazite,
sa ĉergama, gladnom
decom.*

*Imao sam i ja veliku familiju,
ubila je crna legija.
Sve njih je preklala,
i ljude i žene,
među njima
i malu decu.*

*Otvori Bože svoje crne dveri ,
da videti mogu svoju familiju.
Opet ću krenuti
dugim putevima,
i lutati sa sreĉnim
Romima.*

*Ustani Rome imaš
slobodu sada,
dolaze samnom svi
Romi sveta.
Crno lice i crne oči,
volim ih kao crno grožđe.*

Ej Romi, ej ljudi...

https://en.wikipedia.org/wiki/Romani_anthem#Lyrics

➤ У Лондону је 8. априла 1971. године одржан Први светски конгрес Рома, а одлуком Уједињених нација 8. април је проглашен за Светски дан Рома.

➤ На Конгресу је одржано више дискусија о проблемима Рома широм света, тада је и званично усвојен назив „Ром“ за припадника ромског народа. Уз то, признате су ромска заставица и ромска химна. Од тада је одржано још седам конгреса Рома, а главни циљеви ових окупљања били су стандардизација ромског језика, борба за људска права припадника ромског народа итд.

➤ Први конгрес финансирали су Светски савет цркава и влада Индије, а присуствовала су 23 учесника из Југославије, Шпаније, Чехословачке, Финске, Норвешке, Француске, Велике Британије, Мађарске, Немачке и Ирске; окупљању су присуствовали и посматрачи из Белгије, Канаде, Индије и Сједињених Америчких Држава.

Преузето са:
www.nationalgeographic.rs/vesti/5589-na-danasnji-dan-8-april-odrzan-prvi-svetski-kongres-roma.html

Најважнији делови Романипена, као културног идентитета Рома, јесу колективни начин живота, односно братство (**pharalipen**), поштовање и вера у правила заједнице (**pakiv**), срећа (**baht**), истина (**ciacipen**), чистота духа (**ujo**), **Romani kriss**, као облик обичајног права чији циљ није кажњавање већ помирење страна и надокнада штете, солидарност и **брига о другима (endaj)**, поштовање старијих чланова породице (**o phuro**).

РОМИ НИКАДА СЕБЕ НИСУ ЗВАЛИ „ЦИГАНИМА“

Увек треба **сузбијати употребу речи „Циганин, Цигани, Циганка“ и слично**. Немојте веровати да се Роми сами називају „Циганима“: то је облик дискриминације који су и многи Роми прихватили како би се прилагодили већинској популацији и општој употреби тог термина и на тај начин се осетили прихваћеним од друштва од кога су константно маргинализовани.

➤ Према дефиницији Европске комисије против расизма и нетолеранције (European Commission against Racism and Intolerance - ECR) из 2011, **антициганизам** је специфична форма расизма, идеологија која је заснована на расној супериорности, форма дехуманизирајућег и институционалног расизма узгајана историјском дискриминацијом, која се, поред осталог, изражава насиљем, говором мржње, експлоатацијом, стигматизацијом и најекстремнијом врстом дискриминације.

Роми се међу собом деле по територијалним, културолошким и дијалектским разликама, али и према занимањима којима су се традиционално бавили, на четири главне групе:

➤ **Калдереси** - ковачи, који су са Балкана дошли у Централну Европу, а потом населили и део Северне Америке;

➤ **Кале** (Хитаноси) који су углавном населили Иберијско полуострво, Северну Африку у Јужну Француску;

➤ **Синти** (Мануши) који су насељавали предео средње Европе и код којих је видљив утицај немачког народа;

➤ **Ромничали** који су населили Велику Британију и Северну Америку.

➤ Када већинско становништво **асимилира** мањинско, намеће му своје традиције, своју веру, свој језик, своју заставу.

Роми се вековима у различитим историјским списима различито и називају. Најраспрострањенији назив за Роме јесте „Цигани“ чије порекло датира још из Старе Грчке. Једно азијско племе називало се овим именом, које је указивало на појединце или групе карактеристичног лошег понашања, а касније и на скуп свих њихових лоших особина. Касније је назив постао мерило свих људских вредности једне групе народа, њиме се уопштавало лоше осећање према некоме или нечему, а термин се усталио као израз за недопадање, за нешто што се не би требало додиривати.

Овај појам убрзо постаје и основа за системски прогон и уништавање Рома, идеолошку, научну и филозофско-политичку злоупотребу од стране тоталитарних режима. На овај начин **антициганизам** се дубоко увукао у све поре дотадашњих тумачења историје и културе ромског народа и постао можда једна од најважнијих и најугроженијих компоненти ромског идентитета, јер је Роме учинио једним од најугроженијих народа чије страдање и патња ни до данашњег дана нису у потпуности сагледани. Поред масовног страдања великог броја Рома, жртву је претрпела и културна баштина која је, под велом страха од свеprisутног расизма, изгубила своје јасне контуре и у великој мери била асимилована и заборављена.

РОМСКИ ЈЕЗИК -ЈЕЗИК РОМА- КАЛДЕРЕША, СИНТА И КАЛА

За Роме, Синте и Кале ромски језик има непроцењив национални, културни и историјски значај као једно од најзначајнијих културних добара делимично очуване културне баштине. С обзиром на то да Роми немају своју државу, језик је оно што им даје утемељење, говори о пореклу и ствара пут ка њиховој интеграцији у целовиту хомогену заједницу. Ромски језик је подељен према дијалектима који говоре о различитим путевима, номадском начину живота и утицајима на које су различите групе током сеоба наилазиле, као и о отворености ромског народа за богаћење сопствене културне баштине, али истовремено говоре и о честој изложености притисцима на њихов интегритет.

Тежња за стварањем стандардног књижевног ромског језика дуготрајан је процес и представља један од видова борбе ромског народа за једнака права и равноправнији положај у друштву, као и свеобухватнију интеграцију ромског народа у заједницу европских и светских народа. Иако говоре различитим дијалектима, где год да се сретну у свету, Роми ће разумети једни друге.

РОМСКА НАРОДНА КЊИЖЕВНОСТ

Ромска народна књижевност пре свега представља усмено стваралаштво које се код Рома преносило с колена на колено. Такав вид стварања и очувања културне баштине најкарактеристичнији је за ромски народ. Митови, легенде, бајке, приче, као и народна поезија, чине главни темељ ромске књижевности. Мотиви који се најчешће јављају су уједно сведочења о животу Рома кроз векове, они говоре о свим важним елементима културног идентитета Рома, вредностима и обележјима свакодневног живота. Ту се првобитна веровања о постанку, сећање на индијску прошлост и порекло прожимају са светињама које Роми и данас поштују. Говори се о срећи која је императив и лежи у духовним а не у материјалним добрима, али и о мрачној страни живота у којој се види живот у тамници, ропству и блиски сусрети са смрћу, због чега је љубав према животу код ромског народа надјачала све друге мотиве.

РОМИ У СРБИЈИ

Први трагови који указују на живот Рома у Србији јављају се у XV веку у најстаријем турском попису становништва, у коме се говори о ромским породицама које су најчешће хришћанске вероисповести и које живе у области Браничева, Голупца, Ниша, Лесковца, Врања, Пећи и другим срединама у Србији. Већ средином XV века у Србији су постојала четири ромска насеља и у самом Београду.

Број Рома се знатно смањује средином XIX века услед интензивирања миграција становништва, па је у размаку од само неколико година примећен знатно мањи број Рома у Србији, што многи аналитичари тумаче као резултат процеса **асимилације**, али

и **етномимикрије** који РOME и данас прате. О томе сведочи и податак о званичном броју Рома према последњем Попису становништва из 2011. године где се наводи да у Србији живи 147.600 Рома, док незванични подаци говоре о постојању најмање 600.000 Рома.

Свеприсутна етномимикрија постала је један од највећих непријатеља очувања традиције и развоја ромске културе јер се због различитих утицаја, а између осталог и утемељене социјалне дистанце према Ромима, губи сваки појавни облик културног стваралаштва међу младима у ромској популацији. Тако језик, насупрот присутној тежњи за стандардизацијом, губи своју првобитну улогу у свакодневној комуникацији, а уметност добија искривљену рефлексију у тумачењима неромских савремених ствараоца чиме се све више распламсава стереотипија о ромском народу као дивљацима XXI века.

Роми имају своју религију која је у суштини паганска и одликују је бројне варијације у зависности од области коју насељавају. Обједињена у целину, хришћанска и исламска вера код Рома је преовладала, али је увек остала утемељена на посебним паганским веровањима. Пријемчивост Рома да се прилагоде религији народа на чијем су тлу живели објашњава се као вековна тежња да се приближе и да у заједништву са другим народима живе. Ипак, Роми су успели да сачувају своја религијска обележја уткана у одређене култове, легенде и празнике који су добијали надрелигијски значај. Најпознатији је свакако Ђурђевдан који код ромског народа нема религијски корен и представља дочек лета које симболизује благостање и рађање.

Међу важнијим празницима свих православних Рома у свету је и Бибија (Бибијаку) настала према чувеној легенди о теткици Бибији која за ромски народ има посебно значење као заштитница деце од тешких болести.

У обележавању Василице, можда и најважнијег празника за Роме, назире се слојеви бројних култура који су имали утицај на богаћење културне баштине Рома и стварање данашњих културних образаца.

* * *

Роми су пример народа који упркос свим отежавајућим околностима које су им кроз векове трагања наметнуте - без суверене територије, стандардизованог језика који обједињује богатство различитих дијалеката и подгрупа насталих на основу различитих територијалних, културолошких и дијалектских разлика - показује извесну способност да се одржи и опстане. Живећи на маргинама различитих друштава и на периферији културне сцене и стваралаштва, показали су да су у стању да пробуде извесан степен одговорности за очување сопствене културне баштине и традиционалних вредности. И након масовних страдања, борбе са свеприсутним **расизмом** и **национализмом**, Роми су се уздигли кроз јединствени покрет желећи да код других пробуде одговорност и поштовање ромских националних, етничких, културних и политичких права. У тежњи да у јединствени образац свог националног идентитета уткају све традиционалне, али и нове одреднице, Роми највећу снагу виде управо у прихватању сопственог културног идентитета утемељеног у Романипену, односно виђењу живота у складу са вредностима као што су солидарност, братство и колективни дух.

➤ **Етномимикрија** - идентификација са припадницима обично већинског становништва која наступа најчешће услед потребе да се побегне од негативних конотација приписаних сопственом народу.

РЕЛИГИЈА

Слика 3 -
Прослава светитељке
Бибије у Београду
1924. године

➤ Назив за идеологију која сматра да је „**раса**“ темељ људског друштва, односно да припадност појединца одређеној „**раси**“ мора бити основ његовог друштвеног положаја.

Расизам често подразумева да су поједине расе супериорне или инфериорне једна у односу на другу. Расизам се некад једноставно дефинише и као расна нетолеранција. Иако је у одређеним облицима постојао и раније, расизам се као идеологија профилисао тек у 19. веку под утицајем напретка природних наука које су разним теоретичарима расизма дале научну подлогу или оправдање за неговање расистичких идеологија.

➤ Доктрина која сматра да нација има централну улогу у животу сваког човека. Иако је у својој првобитној појави имао еманципаторске особине, **национализам** је временом постао синоним за мржњу, расизам и рат, јер националисти сматрају своју нацију супериорном у односу на друге.

РЕЧИ НА РОМСКОМ ЈЕЗИКУ - МАЛИ РЕЧНИК

Питања за ученике:

- Колико и где се учи ромски језик?
- Да ли би било корисно учити ромски језик или знати макар најосновније речи?
- Шта знаш о језику, култури, традицији својих комшија ромског порекла?

Речи на ромском језику - мали речник Превод на српски језик

Lačho dives (đes)	Добар дан
Lačhi detharin	Добро јутро
Lačhi talejrat	Добро вече
Dži ko dičhipe (sastimava)	Довиђења
Nais	Хвала
Sar san?	Како си?
So ćeres (keres)?	Шта радиш?
Me akhardijav...	Ја се зовем...
Mišto si mande(mange)	Драго ми је
Šaj te ažutin mande(mange)?	Да ли ми можете помоћи?
Ande savo restorano lačhe halpe?	У ком ресторану се добро једе?
Si tut šukar jakha	Имаш лепе очи
Kamlipe	Љубав
Savi muzika kamlis?	Коју музику волиш?

РОМСКЕ ИЗРЕКЕ

Детаљније информације о Ромском народу можете наћи на:

<https://blog.romarchive.eu/>

<https://www.opensocietyfoundations.org/voices/gypsies-roma-travellers-animated-history>

О ромском језику и ромским дијалектима, уз различита објашњења и мапе, можете се информисати на следећем линку:

http://romani.humanities.manchester.ac.uk/whatis/classification/dialect_classify.shtml

Ромске изреке

Кога боли глава, он је веже	Кад стари пас лаје, треба видети шта је Ако желиш језгро, сломи љуску
Брда се не могу срести, људи могу	Дрво се на дрво наслања, а човек на човека
Не могу уши бити изнад главе	Ко се људи не стиди, ни Бога се не боји
С добрим именом далеко се стиже	За добрим коњем прашина се диже Добар глас далеко иде, а зао још даље
Кад се посвађају со и хлеб, посвађаћете се и вас двоје (Благослов младенцима на венчању)	Што више љубави враћаш, више ћеш и примити
Дете се не рађа са зубима	Од прута бива велико дрво Много времена треба да од детета постане човек
Ко купује оно што му не треба, на крају ће продавати оно што му треба	Боље кад капље, него кад тече

Део други:

**БЕЛЕШКЕ О
ИСТОРИЈИ И
СТРАДАЊУ
РОМА**

БЕЛЕШКЕ О ИСТОРИЈИ И СТРАДАЊУ РОМА

► Видети мапу са кретањем
Рома, стр. 6

Историја човечанства је историја миграција, сталних кретања људи у потрази за местом где би могли живети у миру, у освајању нових територија, а некад једноставно због тога што су били протерани из својих крајева. На италијанско полуострво су, на пример, између I и V века упадала многобројна племена са севера и истока, што је постепено довело до краја Римског царства, које је до тада господарило Европом; на Иберијском полуострву су између VII и XV века присутна нека арапска племена, која су владала одређеним територијама, на пример познатим градом Кордоба; Балканским полуострвом су се кретале вековима огромне и различите групе народа: Словени су на пример стигли на Балкан у VI и VII веку и помешали се са локалним становништвом. Такве миграције људи најчешће су биле пропраћене ратовима, осим у неколико ретких случајева: Роми на пример нису никад водили ратове, нису никад насилно заузимали територије или истеривали друге народе, нити су икад имали своју војску. Кретали су се из Индије ка Европи и Америци у миру или пратећи друга кретања, као што је нпр. било турско освајање Балканског полуострва.

За разлику од других народа, кретања Рома ће се наставити и након њиховог доласка у Европу. Пре свега, будући да се нигде нису појавили као освајачи, нису имали територијалне амбиције, односно нису нигде успоставили своју власт, никоме нису наметнули границе, језик, веру, и никад нису поробили друге народе. То подразумева да су увек остајали ван кругова професија типичних за државне структуре. Такође, путујући начин живота који је у прошлости био карактеристичан за многе Роме, био је у ствари уско везан за професије којима су се они бавили. Занимања као што су купопродаја коња, ковање метала, рударство или занимања уметничко-забавног карактера као што су музика, плес, кабарет, представе са дресираним животињама, акробатика, захтевала су стална померања у потрази за новим клијентима, тржиштима или публиком.

Све је то било довољно да се у Европи врло брзо развије једна врста одбојности према Ромима која ће жигосати њихову егзистенцију и против које се ми и дан-данас боримо. Од тог тренутка Роми постају жртве предрасуда, мржње и насиља. У многим европским земљама предузете су мере које су им онемогућиле да се баве пословима уобичајеним за остатак становништва или да се слободно крећу, што је резултирало њиховим искључивањем из друштва и осиромашењем.

► Видети радионице 3 и 4,
стр. 46 и 58.

Примера има много. Роми су, на пример, 1492. године протерани из Шпаније заједно са Јеврејима, и на њих се често гледа као уљезе у служби непријатеља, опасне бандите, лопове. Временом су измишљени многи стереотипи који ће постати темељ тих прогона. По једном од најпознатијих, који и дан-данас није искорењен, Роми краду децу. Овај стереотип често је био довољан разлог да се Роми из неког града или села насилно истерају, прогоне, па чак и убијају. Године 1500. аустријски цар је прогласио Роме издајницима у служби Турака и издао уредбу на основу које се убиство Рома није сматрало прекршајем закона.

Између 1540. и 1600. године скоро у свим италијанским градовима издате су уредбе против Рома које су често прописивале њихово протеривање. У Шпанији су у истом периоду забрањени ромски језик, традиција и путујући начин живота, а Роми су натерани да се баве пољопривредом; 1673. је издата је наредба да ромска деца морају да се одвоје од породица и упуте у (хришћанске) домове за незбринуту децу како би била васпитана у католичком духу; 1749. године шпански краљ је наредио хапшење око 10.000 Рома (некад и читавих породица) и њихово упућивање у разне затворе на „преваспитање“. Цела Европа уводи сличне мере против Рома.

У периоду након Француске револуције и током развијања идеје о националним државама, какве и данас познајемо, сви стереотипи и погрешне, негативне слике о Ромима ће бити још више потврђене. Кључна ствар у том процесу јесте да из идеје нације, која се по својој природи темељи на хомогенизацији, идентификацији у једном (националном) субјекту, диференцијацији у односу на друге и успостављању свог

државног система, Роми остају потпуно искључени. На њих се још више гледа као на стране елементе који не припадају ниједној другој нацији (немају државу, територију, војску, цркву), и који самим тим представљају или елемент који треба удаљити или потенцијалну опасност која мора да се искорени из „здравог“ тела нације. Управо због тога Роми у XIX веку, у јеку развоја идеја о националним и расним идентитетима европских народа, постају важна тема појединих расних теорија. **Расне теорије** су почеле да представљају Роме као „природне криминалце“, који склоност ка криминалу генетски наслеђују и који управо због тога представљају опасност за остатак друштва. Уведена је јака полицијска контрола над Ромима тим поводом. У Минхену је, на пример, 1899. године успостављен посебан одсек полиције који ће убрзо извршити регистрацију свих Рома у граду. Посебне антиромске регулативе су уведене у **Шведској**, Швајцарској, Француској и Норвешкој.

Доласком Хитлера и националсоцијалиста на власт у Немачкој 1933. године, положај Рома се драматично погоршао. Почео је период масовних прогона и уништења који ће трајати све до краја Другог светског рата. Нацизам је у том смислу произвео теоријске и практичне темеље за истребљење Рома, док је рат увелико убрзао његово остваривање.

У Берлину је 1936. године основан Центар за истраживање расне хигијене и биологије становништва, својеврсна институција која ће бити активна до 1944. године под окриљем Министарства унутрашњих послова и Немачког истраживачког друштва. На чело Центра постављен је немачки доктор и психолог Роберт Ритер, који је годину дана раније добио задатак од стране Министарства здравства да изврши „темељну биолошку евалуацију свих Рома у Трећем рајху“. Један од првих закључака рада тог центра је била тврдња да су Роми по природи асоцијални, дегенерисани и опасни. У оквиру националсоцијалистичке идеологије то је значило да Роми и Синти морају бити

► Видети радионицу 2,
стр. 36 (о раси)

► У Шведској је 2015.
објављена књига „Црна
непозната историја: Бела књига
о злостављању и кршењу права
Рома у XX веку“ у којој су јавно
признате све мере против Рома
које су дуго биле на снази у тој
скандинавској земљи. Књигу је
на енглеском језику је могуће
читати на:

[http://www.government.se/
information-material/2014/03/
white-paper-on-abuses-and-ri-
ghts-violations-of-roma-during-
the-1900s/](http://www.government.se/information-material/2014/03/white-paper-on-abuses-and-rights-violations-of-roma-during-the-1900s/)

Слика 4 - Роми у логору Марзан
1936. године, где су смештени
непосредно пред почетак
Олимпијских игара у Берлину.

одстрањени из Немачке. Године 1937. је издата наредба о њиховом хапшењу. Следиле су депортације у концентрационе логоре (иако су већ 1936. године Роми из Берлина интернирани у логор Марцахн), а убрзо је покренут и процес стерилизације ромских жена.

Слика 5 - Мапа прогона Рома и Синта из Трећег рајха и окупиране Европе.

Након избијања Другог светског рата почеле су масовне ликвидације Рома. На окупираној територији Совјетског савеза нацисти су масовно стрељањем убијали Роме заједно са Јеврејима. Почетком 1942. године је почело убијање ромских и јеврејских заточеника у логору Хелмну употребом посебног гасног камиона, сличног оном који ће немачке власти користити за убијање заточеника у логору на Сајмишту код Београда. Наредних година Роми су интернирани и убијани у многим логорима смрти. Над њима су често вршени и медицински експерименти. Нацистички врх је 16. децембра 1942. године одлучио да све Роме из Трећег рајха пошаље у Аушвиц, а 2. августа 1944. донета је одлука о њиховој потпуној ликвидацији у гасним коморама тог логора.

У Независној Држави Хрватској, Румунији и у другим државама под контролом нацистичке Немачке, велики број Рома је убијен од стране домаћих власти. Број убијених Рома и Синтија на простору Европе је и даље непознат, али се процене крећу између 250.000 и 500.000 жртава.

➤ Веома слични ставови који се темеље на стереотипима и дискриминацији, чују се и дан-данас и типични су за антициганизам. Видети радионицу 4, стр.58

У Србији уочи Другог светског рата живело је око 60.000 Рома. Њихов број није могуће тачно утврдити пре свега зато што нису били признати као мањина, па самим тим изјашњавали су се углавном као Срби. Живели су у градовима и селима, углавном у сиромаштву, као и многи други становници, и бавили су се разним пословима – били су земљорадници, ковачи, ситни трговци, музичари итд. Иако не постоје темељне студије о њиховом животу у том периоду, а нарочито о односу других према њима, потврђено је постојање посебних полицијских мера против њих крајем XIX века, као што су: наредба о пописивању Рома због плаћања пореза (1853), забрана пресељавања Рома из једног округа у други (1880), појачана полицијска контрола над Ромима који су окарактерисани као „луталице“ и забрана уласка у земљу Ромима из иностранства (1890). Фрагментарни трагови нам говоре да је постојао општи дискриминаторни став, врло сличан оном присутном у другим европским земљама, који је вероватно крајем тридесетих година XX века са појављивањем расних теорија у тадашњој Југославији проширио свој утицај. Филозоф Владимир Дворниковић је у својој познатој књизи „Карактерологија Југословена“, објављеној 1939. године, о Ромима написао следеће: „Њихова скићалачка номадска крв, толико поштивна сваком смиром и систематском раду,

довела их је у њиховој циџанској дијаспори до особене животиње формуле, подмукле до сржи: живећи од људи, али ван људској реда и рада. (...) Наше грађанство и сељаштво у Србији шрпи она њихова шийична неуредна и животињски прљава насеља која су се као циџанске махале залейиле уз крајеве шиликих наших вароши и села - ђа и у самој пресџоници. Ти Циџани неуџодан су шереш у свакој средини, не само у хиџијенском џоиледу неџо и збоџ навике просјачења, крађе, ђа и џовремених свирејих злочина. Великим делом све су џо ошџаци ранијих времена. Доказано је да су за Турџима у сџоџу долазили и ројеви Циџана."

Са друге стране, остају непознати многобројни примери који доказују да су Роми упркос континуираној дискриминацији која их је отерала на маргину друштва, како у Србији тако и у Европи, покушали да буду равноправни грађани једне цивилизоване земље. На пример, 1927. на иницијативу виђенијих Рома Београда основана је Српско-циганска задруга за помоћ у болести и смрти; 1935. године се оснива удружење београдских Рома свечара „Бибије-теткице“, које је имало свој статут, скупштину и седиште у кафани „Струга“ на Чубури.

Слика 6 - Кафана „Струга“, у Чубурској улици број 3 у Београду, неформално седиште ромских удружења.

Један од најважнијих тренутака био је покретање првих новина на ромском језику са преводом на српски. Новине су се звале „Романо Лил“ и на жалост имале су само три издања (марта, априла и маја 1935. године). Оснивач је био Светозар Симић, млад новинар и правник, касније адвокат, који је оштро критиковао све стереотипе, предрасуде и дискриминацију против његовог народа и који је видео у новинама на ромском и српском добру прилику за еманципацију Рома, као и за приближавање и боље међусобно упознавање Рома и већинског становништва.

► О Ромима у Београду видети: Драгољуб Ацковић, Роми у Београду. Историја, култура и традиција Рома у Београду од насељавања до краја XX века, Rominterpress, Beograd, 2009.

Немачки окупатор је у априлу 1941. године, непосредно након капитулације Краљевине Југославије и уласка у Београд, увео антијеврејско и антиромско законодавство. Најпре је извршена регистрација свих Јевреја и Рома, обележени су тракама (Роми су морали да носе жуту траку на левој руци), након чега им је забрањено слободно кретање (нису смели да се возе јавним превозом, да посећују ресторане, биоскопе и друга места, да иду на пијаци пре десет сати ујутру, и слично) и одузета су им сва грађанска права. Такође, за њих је уведен и принудни рад: мушкарци су на пример морали да раде на сечи шуме око главног града.

Крајем октобра 1941. године почео је процес систематског уништења Рома. Ромски мушкарци су хапшени у целој окупираној Србији и држани као таоци за стрељање. У Београду је око 1.500 Рома интернирано у логор Топовске шупе, а затим су сви стрељани у Јабуци код Панчева; у Шапцу је стрељано око 200 Рома; у Лесковцу је 11. децембра убијено око 300 Рома, у Крагујевцу је такође страдао велики број Рома у познатом масакру између 19. и 21. октобра 1941. године. Убрзо након тога, нацисти су почели са масовним интернирањем ромских жена и деце у логор на београдском Сајмишту, управо на исти начин као што су то чинили са јеврејском популацијом. Ипак,

► О логору на Сајмишту видети: <http://www.starosajmiste.info/sr/> <http://www.semlin.info/>

почетком 1942. године процес интернирања Рома је заустављен, али не и Јевреја . Разлог је вероватно прагматичне природе: са једне стране у том тренутку су постојали други приоритети – рат против покрета отпора у целој Југославији, рат на источном фронту, а са друге нацистичка идеологија, која је у односу на Роме променила неколико пута ставове, сматрала да је најважније „очистити“ немачки простор од свих Рома, док се у окупираним крајевима може поступити другачије.

► Видети радионицу 2, стр. 41

► О страдању Рома у Србији
видети: Миован Писари,
Страдање Рома у Србији за
време Холокауста, Форум за
примењену историју, Београд
2014. Књига постоји и у
дигиталном формату:

<http://www.rosalux.rs/bhs/stradanje-roma-u-srbiji-za-vreme-holokausta>

► Више информација о
историји и страдању Рома
можете наћи на следећим
адресама:

<http://www.romasintigenocide.eu/en/home>

<http://romasinti.eu/#home>

https://www.holocaustremembrance.com/sites/default/files/ann_bib_long.pdf

У **страдању Рома** у Србији посебну улогу су имале српске колаборационистичке власти које су пружале логистичку, административну и организациону подршку нацистичким снагама. У другим деловима данашње Србије који нису били под немачком окупацијом, Роми су имали различиту судбину. У Срему, тада под контролом Независне Државе Хрватске, Роми су масовно депортовани и убијани у логору Јасеновац. Роми који су живели у Бачкој под мађарском окупацијом, били су посебно одвођени на принудни рад, иако о њиховој тачној судбини још не постоје историографске студије.

Геноцид над Ромима је данас, након дуге борбе вођене првенствено од стране ромских организација у Немачкој, признат и предмет је истраживања у многим земљама. Европски парламент прогласио је 2. август Даном сећања на Холокауст над Ромима. У многим текстовима, али и у оквиру међународних институција, за страдање Рома се користе разни термини. Поред Холокауста, најчешће се користи реч Порајмос, али ова реч је спорног значења јер је корен те речи има у одређеним ромским дијалектима везан је за реч „силовање“. Због тога су неки склони коришћењу трећег израза за страдање Рома - **Самударипен**. Ипак, најважније институције које се баве страдањем Рома остају употреби речи геноцид.

Део трећи:

Напомене
за
наставнике

РАДИОНИЦЕ

НАПОМЕНЕ ЗА НАСТАВНИКЕ

Како приступити теми страдања Рома током Другог светског рата, у раду са ученицима?

У овом делу приручника дати су примери 4 различите теме/радионице које је, уз благе корекције, могуће реализовати у оквиру било ког хуманистичког наставног предмета и то како у старијим разредима основне школе тако и у свим разредима средње школе, тј. гимназије. Наставник треба да процени у којој мери ће интервенисати у понуђеном наставном материјалу и прилагодити га свом предмету. Наставник такође треба да процени у којој мери су његови ученици зрели да разумеју и прихвате понуђени садржај и основне појмове и да, сходно томе, комплексност садржаја и појмова прилагоди узрасту својих ученика. Предложене методе за обраду су: текст метода, анализа садржаја, дијалогска метода. Предвиђено време трајања сваке радионице је 90 минута, али се оно може скратити или продужити, зависно од процене самог наставника - од његове струке, спретности и вештине, али и од капацитета ученика и од њихове потребе и спремности да се баве овом осетљивом темом.

Како у учионици организовати час, у оквиру ког предмета, с којим наставним материјалима?

Осим јачања међупредметних компетенција ученика (нарочито компетенције одговорног учешћа у демократском друштву), реализација ових часова допринеће и остваривању многих предвиђених циљева у настави историје, социологије, психологије, устава и права грађана, грађанског васпитања или српског језика и књижевности. Корелацију је могуће успоставити и са другим општеобразовним предметима као што су психологија, верска настава, музичка култура, ликовна култура, филозофија, географија, страни језик... Сваки наставник има право да у одређеној мери измени свој наставни план и програм и да у њега укључи ову тему. Четири радионице, кроз 8 часова, могу бити реализоване и изван редовне наставе, кроз рад секције или као посебна ваннаставна активност за групу заинтересованих ученика. Уз мало добре воље и труда, тема се може уклопити у погодан календарски оквир.

На пример, 8. април - Међународни дан Рома, 22. април - Дан сећања на жртве геноцида у Србији, 10. децембар - Међународни дан људских права, или 16. децембар - Дан сећања на Роме страдале у Другом светском рату: датуми су када је ову тему лако спонтано покренути. Добродошли су и сви облици пројектне наставе, тематски блокови уз интердисциплинарни приступ, као и организовање посета местима страдања и сећања уз припрему свечаних комеморација.

Реализација ових тема и часова ће допринети подстицању толеранције, развијању интеркултуралности у контексту образовања за мир, развијања грађанске одговорности и учења о људским правима. Бављење најтежим друштвеним трагедијама и злочинима у савременој историји, наизглед парадоксално, допринеће стварању толерантне и недискриминаторне средине за учење и развој сваког појединца, као и заштити од насиља, злостављања, занемаривања и дискриминације.

У том циљу вреди се подсетити педагошких препорука које најважније међународне институције и организације препоручују наставницима у вези са учењем о Холокаусту, а које ми сматрамо валидним и за учење о геноциду над Ромима и о другим масовним злочинима. У прилагођеној верзији за ове едукативне материјале, они би гласили:

- Не плашимо се да приступимо овој теми.
- Почињемо са животом Рома пре рата, не одмах страдањем.
- Не наводимо начине умирања, већ начине преживљавања и живота у хаосу. Треба гледати живот (процес), а не смрт (резултат).
- Не показујемо стравичне фотографије мртвих тела.
- Показујемо ученицима слике лица људи, слике из живота.
- Не тражимо од ученика да измисле причу на основу документарне фотографије.

- Постављамо им једноставна питања: Како је обучена ова жена? Какав знак има на рукаву? Какав је израз њеног лица? Како се осећа? Како би се ти осећала?
- Не говоримо о жртвама као о бројевима. Дајемо им имена и лица, упознајемо ученике са жртвама као људским бићима. То је важна тачка за емпатију.
- Не почињемо час причом о светској историји и о Другом светском рату. Мењамо редослед: појединац - породица - заједница - историја. Крећемо од имена, од личне приче, пратимо шта се догодило тој породици, затим шта се догађало у држави и, на крају, досежемо општи контекст, светску историју.
- Водимо рачуна да наставни садржај буде прилагођен узрасту ученика.
- Избегавамо коришћење израза које су користили починиоци злочина, јер они одражавају њихове ставове.
- Нећемо осуђивати, већ ћемо ученицима постављати важна, суштинска питања. Учимо их вредностима. Подучавамо их емпатији, а не осуди.
- Нећемо измишљати догађаје, приче и сведочења. Причаћемо истините приче. На располагању имамо довољно докумената, сведочанстава и писама – користићемо обиље постојеће документације.
- Наглашавамо да се Холокауст могао избећи. Холокауст се догодио јер су појединци, групе и народи одлучили да поступе, или да не поступе, на одређени начин.
- Нећемо подстицати стереотипе о „нечовештву“ и описивати извршиоце злочина као „нељудске монструме“. „Зло“ више не може послужити као довољно објашњење за злочин. Теже је наћи одговор питање: како је било могуће да обични мушкарци и жене могу учествовати у убијању недужних, обичних, мушкараца, жена и деце.
- Нећемо користити симулације у којима ће се ученици поистовећивати са жртвама или са злочинцима.
- Подстицаћемо своје ученике да размишљају о националним и локалним традицијама обележавања годишњица и комеморација. Дискутоваћемо о томе како се под утицајем културе обликују успомене и сећања; како се различите групе издвајају из опште историје и стварају своје сопствене приче; бави ли се њихов народ тешким аспектима своје националне историје.
- Нећемо упоређивати патње било које групе људи са патњама других група. Нема хијерархије патњи, ни у склопу историје нацизма, нити између Холокауста и других геноцида.

(Препоруке су формулисане према Педагошка филозофија Међународне школе за изучавање Холокауста, Јад Вашем (<http://www.yadvashem.org>) и према предавању Шуламит Имбер, педагошке директорке, одржаном 2010. у Јад Вашему за групу едукатора из Србије. Види: Бањанин Ђуричић, Н., Како поучавати о Холокаусту, Текстура, часопис за књижевност у школи, Група 484, Београд, јануар 2014. број 6, година 3)

Више информација о едукацији о страдању Рома и антициганизму у Европи:

www.osce.org/odihr/196806

<http://roma-genocide.org/>

УМЕСТО ЗАБОРАВА

➤ Све историјске изворе за ову радионицу прикупио је ЦИЕХ, и сада се први пут објављују.

ПРВИ КОРАК

➤ Први корак је инспирисан сценариом „Права и потребе“ из Приручника за грађанско васпитање за први разред и радионицом „Антијеврејски закони“ коју реализује организација Хавер Србија.

➤ Користимо термине „Цигани“, „Циганке“ и сличне увек уз напомену да је то могуће искључиво када се појављују у историјским изворима.

Циљ: Циљ овог часа је стицање основних знања и промишљање о различитим судбинама Рома током Другог светског рата у Србији; развијање емпатије према жртвама; подстицање размишљања о страдању, отпору, животу преживелих, послератном сећању и настојању да геноцид почињен над Ромима буде признат; неговање културе сећања на геноцид почињен над Ромима током Другог светског рата као једног од начина борбе против дискриминације; изградња позитивних идентитета; афирмисање толеранције и разумевања различитости.

Контекст: Одмах након окупације 1941. године, Јевреји и Роми који су живели у Србији суочили су се са посебним расним законодавством које је увео нацистички окупатор. Слични закони су уведени и на другим окупираним територијама данашње Србије у Срему, на пример, од стране усташког режима. Убрзо су уследила масовна хапшења, интернирања, стрељања. У тој ситуацији њихов живот се драматично променио. Кроз личне приче могуће је увидети судбину ромске заједнице.

Материјал: 5 личних прича датих уз историјске изворе и линкове.

Наставник пита ученике да размисле и наведу основне услове који су им неопходни за нормалан живот. Ученици набрајају, а наставник записује на табли: храна, кров над главом, новац, посао, превоз, школа, здравље, љубав, пријатељи...

Затим наставник замоли једног ученика да прочита која су права била ускраћена Ромима увођењем антијеврејског и антиромског (расног) законодавства и нацистичких уредби. Док ученик чита, наставник на табли прецртава један по један услов неопходан за нормалан живот. На крају их прецрта све.

- Забрана поседовања личних докумената
- Забрана похађања јавних школа
- Забрана одласка на пијаци пре 10 сати ујутру
- Забрана коришћења јавног превоза
- Отпуштања са послова у јавном сектору
- Забрана лечења у јавним болницама и амбулантама

У мају 1941. војни заповедник у Србији је издао неколико наредби. У њима, између осталог, пише:

- **Цигани** се изједначавају са Јеврејима.
- Циганином се сматра оно лице које води порекло од најмање три циганска претка. Са Циганима се изједначавају и цигански мелези који воде порекло од једнога или два циганска претка и који су ожењени Циганком или ступе у брак са Циганком.
- Цигани се обележавају тракама које морају бити жуте и носити натпис „Циганин“.
- Цигани се на основу пријаве уписују у циганске листе.
- Српске власти су одговорне за извршење наређења садржаних у овој Наредби.
- Ко се успротиви одредбама ове Наредбе биће кажњен затвором и новчаном казном. У тешким случајевима казниће се робијом или смрћу.

Током Другог светског рата на територији окупиране Европе, у бројним логорима или на стратиштима, нацисти и њихови сарадници убили су између 220.000 и 900.000 Рома. У Србији је убијено око 12.000 Рома, од укупно 60.000.

Наставник наглашава да су у таквим условима, лишени готово свих љуских права, живели Роми у Србији почетком Другог светског рата. Уводи ученике у главну тему: бављење историјским изворима и животним причама Рома који су имали различите судбине. Дели ученике у пет група, свака група добија одштампане изворе са текстовима, сваки текст садржи по једну личну причу. Задатак за ученике је да проуче своју причу и да у својој групи разговарају и покушају да дају одговоре на следећа питања:

- Шта је на вас оставило најснажнији утисак?
- Да ли су вам били познати неки елементи ваше приче?
- Да ли вас је нешто изненадило, шта и зашто?
- Да ли вам је нешто сметало? Да ли сте кроз ову причу научили нешто што нисте знали?

Свака група кратко препричава своју причу и представља резултате групне дискусије пред целим разредом.

Напомена: обратити пажњу на појединце и на личне приче, не на димензије страдања, бројеве, злочине; приближити ученицима људске судбине страдалих Рома, представити их првенствено као људска бића а не као бројеве или жртве.

МИЛКА ИЗ КРАГУЈЕВЦА

*„Не дај Боже никад да се
деси, никад...”*

*„Чувајте своју слободу,
чувајте кол’ко тог
можеће!”*

Слика 7 - Милка Ђорђевић,
Крагујевац, јул 2017. године

Уочи Другог светског рата Милка је, као девојчица, живела са оцем, мајком и братом. Непосредно пре рата изгубила је мајку. У тренутку избијања рата, она, отац и брат су живели у тешким економским условима. Средином октобра 1941. године, Милкин отац и млађи брат су из своје куће силом одведени са другим мушкарцима Ромима. Тих дана су немачке снаге, уз помоћ домаћих колаборациониста, скупљале цивиле из Крагујевца и околине и одводили их на стрељање. Милкин брат је заједно са неколико вршњака извучен из колоне и један немачки војник им је рекао да беже.

**„Сећам се свог оца, гледао ме, узео капут и попео се на камион,
Никад га више нисам видела.”**

Слика 8 - Милкин брат

Милка је остала сама са очевом новом супругом, својом маћехом. Брат се вратио након више од месец дана, али њихова маћеха није могла да их издржава. Послала је Милку код своје кћерке, а Милкин брат се пријавио за рад у Немачкој. У то време је била могућа и добровољна пријава за рад. Немачки Рајх је имао константну потребу за радном снагом. Осим ратних заробљеника и цивила на принудном раду, и осим логораша у логорима који су често морали да раде до смрти, постојала је могућност да се радници из земаљасавезница Немачке, као и са окупираних територија, пријаве за рад у Немачкој. Иако су радници имали уговоре, многи су радили у веома тешким условима и умирали. Тамо је умро и Милкин брат.

А како је било у Србији? Живот у Крагујевцу је био веома тежак, људи су често страховали за свој живот.

„Колико пута смо бежали из кревета, из топлот...”

„Они брадати [четници] су нас терали да спавамо са свињама.”

Октобра 1944. године водиле су се борбе за ослобођење Крагујевца. Са једне стране били су Немци и њихови савезници, а са друге партизани и Црвена армија из Совјетског савеза. У граду се воде борбе.

„Ја међу њима, они [Немци] беже, остављају све, бомбоне, храну, ја односим све овима у подруму [партизанима], око мене фијуче, али се ја не плашим.”

Милка за време рата није могла да иде у школу. Тек после ослобођења, у Југославији, уписала је школу и завршила два разреда. Тада се из ратног заробљеништва вратио њен рођак Михаило Јовановић.

➤ Принудни рад је једна врста ропства у којем су особе принуђене да раде против своје воље, најчешће без икакве накнаде. Под нацизмом је тај феномен достигао највеће размере. Принудни рад је значио тоталну експлоатацију радника, све до њихове смрти. О томе видети: www.forcedlabourinsrbia.org

Слика 9 - Михаило Јовановић, први с десне стране, у ратном заробљеништву у Аустрији

Милка се запослила у једној фабрици у Крагујевцу и ту је радила све до пензије. У почетку је обављала тешке послове, а када је директор то приметио, интервенисао је и преместио је на лакше радно место. Радила је вредно и добро. Добила је тада „ударничку карту“ као признање за свој рад. У првом послератном периоду власти социјалистичке Југославије

Слика 10 - Михаило Јовановић (трећи с десна) и Драган (дете које се попело на ограду)

награђивале су, по моделу Совјетског Савеза, раднике који су се истицали у свом послу (такозване „ударнике“).

Милка је ускоро родила сина и кћерку.

Милка данас живи у Крагујевцу, пензионерка је, има кћерку, сина и двоје унучића. Милка се и данас сећа тих тешких времена, али вољна је да о томе разговара са свима, иако јој је веома напорно и тужно.

Слика 11 - Милка Ђорђевић са ћерком, шездесетих година прошлог века.

Интервју са Милком јуна 2017. обавио је ЦИЕХ. Интервју је доступан на линку: https://www.youtube.com/watch?v=Th5vR_RMQFw&t=

ПРИЧА ДРУГА:

МИЛОРАД ИЗ МИРИЈЕВА

„Бежали смо, ухватио нас је страх, кад иза нас...,
чује се пуцање
и вика: Стој!“

Милорад Декић је са
породицом живео у
Миријеву. Тада је то
било село удаљено
неколико километара
од Београда, а данас је
то насеље саставни део
града. У време увођења
антиромских закона,
Милорад је имао
14 година.

Власт је била колаборационистичка, сарађивали су са окупатором. Једног дана жандарми су блокирали Миријево са намером да одведу у логор ромске жене и децу. Са групом од око 50 људи, Милорад је успео да избегне ову потеру. Лутали су неколико дана, кријући се. Из Миријева су се упутили ка Лештанима, али их локалне власти нису прихватиле. Наставили су да беже ка насељу Дражањ код Гроцке, и ту се сместили код пријатеља и рођака Рома. Неколико дана касније, председник општине им је наредио да се врате у Београд. Сеоска стража је опколила куће у којима су нашли уточиште. Иако је Милорадов отац био Солунац из Првог светског рата и на себи је носио ордење, то није вредело. Ни касније, када је један његов саборац покушао да спаси њега и његову породицу, председник општине није дозволио да се направи изузетак.

Стражари су их спровели до Бегаљице и Гроцке. Ту су их укрцали на брод, заједно са другим Ромима. Када су стигли до Београда, код понтонског моста (у близини данашњег Бранковог моста), одрасли мушкарци су одвојени и пребачени у логор на Бањици, док су деца, жене и стари интернирани у логор на Сајмишту. Многи чланови њихове породице су имали слична искуства. Многи су умрли у логору или због последица гладовања и мучења. Ипак, већина њих је преживела рат након што су пуштени са Сајмишта, заједно са Милорадом, марта 1942. године.

Милорад се запослио 1947. године у Градском саобраћајном предузећу Београда. Касније је радио у фирми „Радио индустрија“. Преселио се у Аустрију 1965. године. У време давања изјаве, 1986. године, био је пензионер.

„...После пет до шест дана, блокирали су Миријево. Дошла је полиција, жандармерија, блокирали су и похватили оне који су остали, мушкарце од 14 па до 60 година, ко је могао да се креће, а жене и мала деца испод 12 - 13 година остала су код куће. Покупили су те људе и одвели их. Када су жене упитале куда са њима иду, одговорили су да их воде на сечу дрва. Даље није било никаквог одговора, нишпи је ко могао да ти објасни зашто су отерани, јер ми то и данас не знамо. Када је све то, та олуја, прошла, нико се од њих није вратио, настала је кукњава, плач у свакој кући, у свакој породици.“

„Сместили су нас у један празан хантар, у виду неке шупе, види се горе небо, полућано све. Било је четири или пет спратова кревети, не могу да се сећим, само се сећам да смо ми били на трећем спрату. Дрвене даске у крући и нишпи више. Поред Јевреји у великом павиљону, али је то све било отворено. Није било ни фуруне, ни пећи. Хантар је био јун само Рома... Мислим да је било негде око 700 до 800, са децом и са женама. Ту су били само они из околине Београда, из Жаркова, Миријева, Ресника и Вишњице, колико се ја сећам.(...) Неки су дошли пре 10 до 20 дана, па ми смо у бекству провели скоро месец дана. (...) У наш павиљон су доносили храну и делили, ако си изашао ван и ниси стицао, чека те штај по љави, удари те, разбије љаву, крв цури, нема лекара, нема нишпи... Дању смо ишли до ђубришпи па скућали љуске од кромпира. (...) После ухватио шифус, вашке, умирало је сваку ноћ по 10 до 15...”

Сајмиште

Преко пута центра Београда, с леве стране реке Саве, између 1941. и 1944. године постојао је један од највећих логора на територији бивше Југославије. У првом периоду, тачније између децембра 1941. и маја 1942. године, звао се Јуденлагер Землин (Judenlager Semlin) и служио је за интернирање јеврејских жена и деце из окупиране Србије. Роми (жене и деца), углавном из Београда, такође су интернирани али је већина њих пуштена након неколико недеља. Због застрашујућих услова, многи заточеници су умрли од глади, зиме или болести. Сви остали су убијени употребом посебног гасног камиона (познатог као душегупка).

По расположивим проценама, убијено је око 6.300 Јевреја и неколико стотина Рома. Од маја 1942. до јуна 1944. године логор се звао Прихватни логор Земун (Anhaltelager Semlin). Кроз њега је прошло више од 30.000 заточеника, углавном српских цивила из Независне Државе Хрватске (НДХ), окупиране Србије, припадника покрета отпора и ратних заробљеника. Око 10.000 затвореника је умрло, док су други углавном упућени на принудни рад у Трећем рајху и Норвешкој.

Иако се логор налазио на територији НДХ, био је искључиво под контролом Гестапоа из Београда, све до јуна 1944. када је предат усташким властима а убрзо након тога и затворен.

Слика 12 – Чланови породице Декић из Миријева депортирани или убијени

Слика 13 - Кула логора на Сајмишту, детаљ

ХЕРОЈ СТЕВАН

Стеван Ђорђевић Новак

Слика 14 – фотографије
народних хероја Југославије

Иако је власт у тадашњој Југославији била колаборационистичка, отпор окупацији је био један од најмасовнијих у Европи. За неке је тај отпор био покушај ослобођења земље од окупатора, али се убрзо преокренуо у борбу против комуниста. За друге, то је била борба против окупатора и против нацистичке идеологије, а за праведнији свет, без разлика међу људима.

Четвородишњу непрекидну борбу водила је Комунистичка партија Југославије, која је већ у јулу 1941. започела са организовањем оружаних јединицау целој земљи. Већина бораца је добровољно приступила Народноослободилачкој борби. Борци су били разних националности - Срби, Црногорци, Хрвати, Словенци и многи други. Међу њима било је и Рома, који су се борили у редовима српске војске (управо као и у Првом светском рату). Неки Роми су се укључили у борбу јер је то био начин да се спасу прогона, неки су желели да ослободе своју земљу, а неки су то видели као могућност еманципације сопственог народа. Већ током рата, борци који су се истакли на бојном пољу, добијали су ордења и захвалности. Орден Народног хероја добило је укупно 1.323 учесника Народноослободилачког рата. Међу овим херојима је и Стеван Ђорђевић Новак, по националности Ром.

Стеван је рођен 1919. године у сиромашној породици у селу Радичевцу код Књажевца. Након основне школе бавио се разним тешким пословима.Током служења војног рока често је био мета расистичких испада. Непосредно пре избијања рата упознао се са идеалима једнакости и равноправности и привукла га је идеја социјалне правде.

По окупацији, успео је да избегне заробљавање, а одмах након Априлског рата прикључио се илегалним групама које су у његовом родном селу почеле да се припремају за устанак. Након формирања Заглавско-тимочког партизанског одреда, октобра 1941. године, приступио је партизанима.

У акцији на Сокобању, Стеван је био најзаслужнији за заробљавање 37 четника. Јула 1942. године постао је командир Тимочке партизанске чете. Крајем октобра је рањен

Слика 15 – „Предводни поток“, манифестација у знак сећања на антифашистчку борбу у општини Доња Бела Река

у руку. Погинуо је 10. јула 1943. године код села Доња Бела Река у близини Бора. За Народног хероја проглашен је 23. септембра 1953. године.

У општини Доња Бела Река и данас се негује сећање на његово име. Сваке године одржава се манифестација „Предводни поток“ поред партизанске спомен-куће. Ту се налази и споменик посвећен убијеним партизанским борцима. Међу њима је и Стеван Ђорђевић Новак.

ПИТАЊА ЗА УЧЕНИКЕ:

- Да ли знате да је најважнији орден био Орден Народног хероја?
- Да ли су вам познати неки од ових Народних хероја?
- Да ли сте о њима учили из историје?
- Знате ли које су они националности?

Вера Блајојевић

Иво Лола Рибар

Анђелија Анђа Ранковић

Ђуро Штругар

Isidor Baruh

ДЕЧАЦИ САВА И ЦВЕТКО

Слика 16- Сава Аксентијевић
Слика 17 -Цветко Аксентијевић

**„ЦВЕТКО ЈЕ ИМАО НА СЕБИ КАПУТ ПЕПЕЉАВЕ БОЈЕ.
САВА ЈЕ ИМАО НА СЕБИ, КАД ЈЕ ИЗВЕДЕН НА СТРЕЉАЊЕ, БЛУЗУ ЗЕЛЕНЕ БОЈЕ.“**

➤ Министарство просвете,
Одељење за наставу:

„До доношења нове уредбе о школовању деце Јевреја и Цигана на територији Војног заповедника Србије обуставља се почетком школске 1941/42. сваки пријем ученика који су пореклом Јевреји или Цигани у школе под надзором Министарства просвете (...)“

(Архив Југославије,
110-908-554)

У Крагујевцу су пре Другог светског рата постојале бројне основне и средње школе. Једну од њих су похађала два брата, Сава и Цветко Аксентијевић. У занатској школи учили су, поред општих, и посебне предмете како би се након школе одмах запослили. Али након увођења расних закона, Ромима је школовање било забрањено. Сава и Цветко, као и многи други њихови вршњаци, нису више могли да похађају школу. Тешко им је било да пронађу и посао, јер је Ромима забрањено и да раде. Више им нису издаване ни личне карте.

Сава и Цветко су живели са својом породицом у Мишарској улици, у делу града познатом као „Лицика“. Једног дана одведени су са свим другим ромским мушкарцима из тог краја. Куда су одведени?

Косара Аксентијевић, Савина и Цветкова мајка, после рата је изјавила југословенској Комисији за истраживање ратних злочина следеће:

„Немци, односно њихова казнена експедиција, одвели су ми два сина, и то Цветка и Саву Аксентијевића, на дан 20. октобра 1941. од куће у улици 3. артиљеријског пука. Они су тамо преноћили, па су их Немци сутрадан стрељали. Цветко је имао на себи капу пепељаве боје, крашак, и панталоне као капу, половно, шешир плаве боје који сам донела кући, ципеле црне боје, црне боје, кошуљу беле боје. Сава је имао на себи, кад је изведен на стрељање, блузу зелене боје, панталоне сукнене од шајка браон боје, нове цокуле црне боје, дубоке нове, кошуљу крем боје.“

Зашто су стрељани?

Официри немачке војске су примењивали већ установљене мере одмазде против цивилног становништва. Овог пута вршена је одмазда због погибије 10 и рањавања 26 немачких војника неколико дана раније. Такве одмазде су извршаване где год би се појавио устанак или оружана борба, а нарочито октобра 1941. По наређењу њихових команданата, стрељали су 100 талаца за сваког убијеног Немца, а 50 за сваког рањеног немачког војника или официра. Приликом прикупљања талаца, обично су хапсили најпре комунисте и Јевреје, а затим Роме, односно оне људе које је, у складу са нацистичком идеологијом, требало елиминисати. Заједно са њима, стрељано је и много српских цивила: у Драгинцу, Краљеву, Нишу, Крагујевцу...

Слика 18 - Споменик „Кристални цвет“ у спомен-парку „Шумарице“ у Крагујевцу

Првог дана, 19. октобра, немачка војска је стрељала око 800 људи, углавном комуниста и симпатизера Комунистичке партије, Јевреја, затвореника, сељака из оближњих села. Сутрадан, град је блокиран и почело је масовно хапшење Крагујевчана. Двадесетог октобра ујутру немачки војници, заједно са „српским добровољцима“ (такозваним љотићевцима), ухапсили су више од 200 Рома, мушкараца, углавном у њиховим кућама.

КАРТОН ЕВИДЕНЦИЈЕ СТРЕЉАНОГ		
1.	Презиме, име оца и име	Aksentijević Koste Cvetko
2.	Датум рођења	1922
3.	Место рођења	Kragujevac
4.	Занимање и школска спрема	učenik занатлијске ш
5.	Место запослења и врета посла	šegrt
6.	Место становања	Kragujevac
7.	Где је ухапшен?	kod kuće
8.	Када је стрељан?	21.10.41
9.	Где је сахрањен?	
10.	Број у немачком списку	9
11.	Број пописнице жртава рата	10
12.	Број списка Спомен-парка	18

Слика 20 - Картон евиденције стрељаног Цветка Аксентијевића

„Српски добровољци“ су користили прилику за размену талаца. Како би спасили своје познанике, пријатеље и друге, давали су Немцима у замену за сваког од њих по два, три, па чак и десет Рома.

Сава и Цветко су стрељани заједно са другим Ромима. Неки од њих су били деца. Данас у оквиру спомен-парка „Шумарице“ у Крагујевцу постоји споменик познат под именом „Кристални цвет“ (чији је творац архитекта Небојша Деља).

Налази се поред гробнице у којој су сахрањени стрељани чистачи обуће, Роми, дечаци стари од 12 до 15 година. Израђен од бетона беле боје и симболизује тек развијени пупољак пресечен на два дела.

Слика 19 – сведочење Косаре Аксентијевић, мајке Цветка и Саве Аксентијевића

➤ Кустоскиња Кристина Јоргић из Музеја „21. октобар“ је истраживала социјалну структуру ромских жртава. Захваљујући њеном раду, могуће је данас детаљно реконструисати где су Роми живели, чиме су се бавили, које су биле породичне везе жртава...

КОМШИНИЦЕ ЈУЛКА И ЦВЕТА

„Одвели су моје сестриће Младена Мирковића, старог 22 године, и Милана Мирковића, старог 13 година.“

Цветица Стефановић

Јатаган мала је насеље у Београду у којем су живели махом сиромашни људи. Сиромаштво у главном граду је било распрострањено до те мере да је, по неким проценама, чак 80% становника Београда било сиромашно. Многи од њих су били сељаци који су се доселили одмах након Првог светског рата, надајући се да ће живети боље него у својим селима опустошеним током трогодишње окупације. Међу њима је било и много Рома из Буковика, Уба, Обреновца или Гараша.

У Јатаган мали је живела и Јулка Радосављевић. Имала је 35 година. Није била запослена. Њена кућа се налазила у „осмом реду“, на броју 7. Из тог периода ретко су сачуване фотографије и документа. На овој фотографији се види кућа у којој је живела Јулка Радосављевић. Из те куће, крајем октобра 1941. године, одведени су њени сестрићи Младен и Милан. О томе је 1945. године Јулка дала изјаву пред Комисијом за ратне злочине.

► Слика 21 – У првом плану десно, кућа у којем је живела Јулка Радосављевић са породицом

„28. октобра 1941. године, око 4 сата изјутра, дошли су у мој стан четири жандарма, не знам да ли су били Недићевци, Љошићевци или из кварта, и одвели моје сестриће: Младена Мирковића, старог 22 године, рођен у Сремчици, вере православне, Цијанин, неожењен; и Милана Мирковића, старог 13 година, рођен у Сремчици, срез Умка, вере православне, Цијанин, неожењен, радник. Приликом одвођења жандарми су били дрски и обрађивали су се Младену следећим речима: Ајде, брзо се спреми, поздрави се са својима јер их никада више нећеш видети.“

Младен, Милан и неколико стотина других мушкараца су присилно одведени у локалну жандармеријску станицу. Том приликом неким је речено да ће бити ускоро пуштени, а другима да их воде на сечу шуме. Међутим, већ око 10 сати преподне, пребачени су у логор Топовске шупе. Три дана касније су одведени на стрељање. Јулкина комшиница, Цвета Стефановић, присуствовала је хапшењу. Том приликом,

жандарми су одвели и њеног сина Маринка (28) и њеног зета Драгутина Ибишевића (30), а након месец дана, и њену ћерку Милеву (30) и унуку Десанку (4). Породици Ибишевић се тада губи сваки траг.

О томе је Цвета, као и Јулка, дала изјаву пред Комисијом за ратне злочине:

„Дошли су код куће Недићеви војници и одвели моју кћерку Милеву Ибишевић, стару 30 година, удаћу, рођену у Младеновцу, вере православне, Циганку, домаћицу, и њену кћерку а моју унуку Десанку, стару 4 године, дете, на Сајмиште и о њиховој судбини ни до данас ништа не знам, само сам чула од оних који су били у то време у логору на Сајмишту да су их мучили и бајинали.“

Приступи овој комисији Јулка Радосављевић, из Београда, Јатаган Мала VIII ред бр.7, стара 39 год., домаћица, вере православне, Циганка, упозорена на казивање истине као оштећена изјави:

28 октобра 1941 год. око 4 сата изјутра дошли су у мој стан 4 жандарма коима да ли су били Недићевци, Ђотићевци или из кварта и одвели моје сестрице Младену Мирковића, старог 22 год, рођен у Сремчици, вере православне, Циганин, нежењен; и Милану Мирковића, старог 13 год., рођен у Сремчици орез Умиа, вере православне, Циганин, нежењен, радник. Приликом одвођења жандарми су били дрски и обратили се Младену следећим речима: „ајде брзо се спреми, поздрави се са својима јер их никада више нећеш видети“. На што му је овај одговорио: нека ништа не мари само ти буди жив“. Од куће су их одвели у IX квартал а истог дана око 10 час. предали их у логор у топовске шупе Немцима. Три дана после доласка у логор одвели су их камионима у непознатом правцу о чијој судбини ни до данас ништа не знам.

Приступи овој комисији Цвета Стефановић из Београда, Јатаган Мала X ред бр.1, стара 65 год., домаћица, Циганка, вере православне, удова, сиромашног стана.

Пошто је била упозорена да говори само истину под претњом кривичне одговорности изјави:

28 октобра 1941 год. рано ујутру ушли су у мој стан два жандарма из IX кварта и одвели мога сина Маринка Стефановића, старог 28 год., рођен у Младеновцу, вере православне, Циганин, свирач, нежењен и мога зета Драгутина Ибишевића, старог 30 год., рођ. у Пучковцу код Лесковца, вере православне, ожењен радник, ожењен, Циганин. Приликом одвођења рекли су да их воде у сечу дрва и да не их за 5 дана вратити. Чутиим они су их пре ли Немцима у логор у топовске шупе и ни до данас о њиховој судбини не знамо ништа. Ко су били жандарми који су их одвели, које издао наредбу за њихово одвођење мени је непознато.

После 15 дана од одвођења мога сина и зета дошли су код куће Недићеви војници и одвели моју кћерку Милеву Ибишевић, стара 30 год., удаца, рођ. у Младеновцу, вере православне, Циганка, домаћица и њену кћерку а моју унуку Десанку, стара 4 год., дете, на Сајмиште и о њиховој судбини ни до данас ништа не знам само сам чула од оних који су били у то време у логору на Сајмишту да су их мучили и бајинали. Извршиоци злочина нису ми познати.

► Сlike 22, 23 - Изјаве Јулке Радосављевић и Цвете Стефановић дате југословенској Комисији за ратне злочине 1945. године

Топовске шупе

У близини центра Београда између августа и новембра 1941. године налазио се логор за Јевреје и Рома познат као логор Топовске шупе. Зграде у којима су заточеници смештени биле су саставни део велике касарне војске Краљевине Југославије „Краљевић Андреј“.

Први логораши су били мушки Јевреји из Баната, које су са њиховим породицама локални Немци (фолксдојчери) протерали из те покрајине у Београд; након њих су интернирани сви мушки Јевреји из Београда, и на крају мушки Роми такође из Београда. Сви, осим ретких случајева, убијени су у масовним стрељањима у јесен 1941. године углавном на стратишту у Јабуци код Панчева. По расположивим проценама, кроз њега је прошло око 5.000 Јевреја и 1.500 Рома. О Топовским шупама се и дан данас, нажалост, јако мало зна.

► Слика 24 - Топовске шупе
У близини центра Београда између августа и новембра 1941. године налазио се логор за Јевреје и Рома познат као логор Топовске шупе. Зграде у којима су заточеници смештени биле су саставни део велике касарне војске Краљевине Југославије „Краљевић Андреј“.

ТРЕЋИ КОРАК:

Понуђене личне приче о страдању Рома у Другом светском рату су изабране зато што нуде примере различитих ситуација, понашања, реакција, осећања и судбина из којих је могуће увидети да не постоје разлике између Рома и других људи који су се нашли у сличним ситуацијама: неки су преживели рат носећи ужасне трауме урезане у памћење, неки су бежали и спасили се након страшног искуства у логору, неки су пружили херојски отпор, неки су убијени, неки су после рата били важни сведоци за утврђивање злочина. Сви су имали своје породице, своја занимања, своје животе.

Наставник резимира одговоре ученика усмеравајући их ка закључцима, и сумира:

Људска патња је део сваког прогона; страдањима често претходи сегрегација и дехуманизација; ратови у двадесетом веку обележени много већим бројем цивилних него војних жртава; према неким групама постоји континуитет насиља и прогона.

СЕГРЕГАЦИЈА (лат. *segregare* - разлучити, раставити) је раздвајање људи на основу различитих критеријума: расних, етничких, националних, верских, полних. Ово раздвајање се по правилу коси са начелима људских права и слобода. Сегрегација је нужно повезана са дискриминацијом.

ГЕНОЦИД (грч. *genos* - род, народ; лат. *occidere* - убити) означава планирану, организовану акцију чији циљ је потпуно или делимично истребљење неке националне, етничке, расне или верске групе људи. Најпознатији пример геноцида је Холокауст. За српски народ најтрагичнији је био истовремени геноцид Срба у Другом светском рату.

Појам је настао после Другог светског рата, управо због злочиначке праксе фашистичких сила. Термин геноцид је први пут употребљен 1946. када је Генерална скупштина Уједињених нација формулисала Нирнбершке принципе и прогласила геноцид међународним злочином. Он спада у најтежу врсту злочина против човечанства.

Током историје, још од доба првобитне заједнице, дешавала су се честа узајамна истребљивања завађених народа, али се она не могу сматрати геноцидом. Овај појам се почиње употребљавати и постаје актуелан тек у 20. веку. Мотиви за вршење геноцида су жеља за пљачком и поробљавањем, расна, национална и верска мржња и предрасуде.

ПОРАЈМОС (уништење) или **САМУДАРИПЕН** (масовно убијање) је назив за злочине над Ромима које су вршиле фашистичке и нацистичке организације, покрети и војска Трећег рајха током Другог светског рата, када је убијено између 220.000 и 900.000 Рома.

КОЛАБОРАЦИЈА (лат. *co-sa; laborare* - радити/сарађивати) означава сарадњу појединаца или група ради постизања одређеног циља. После Другог светског рата назив означава сарадњу појединаца или влада са окупаторским властима нацистичке Немачке.

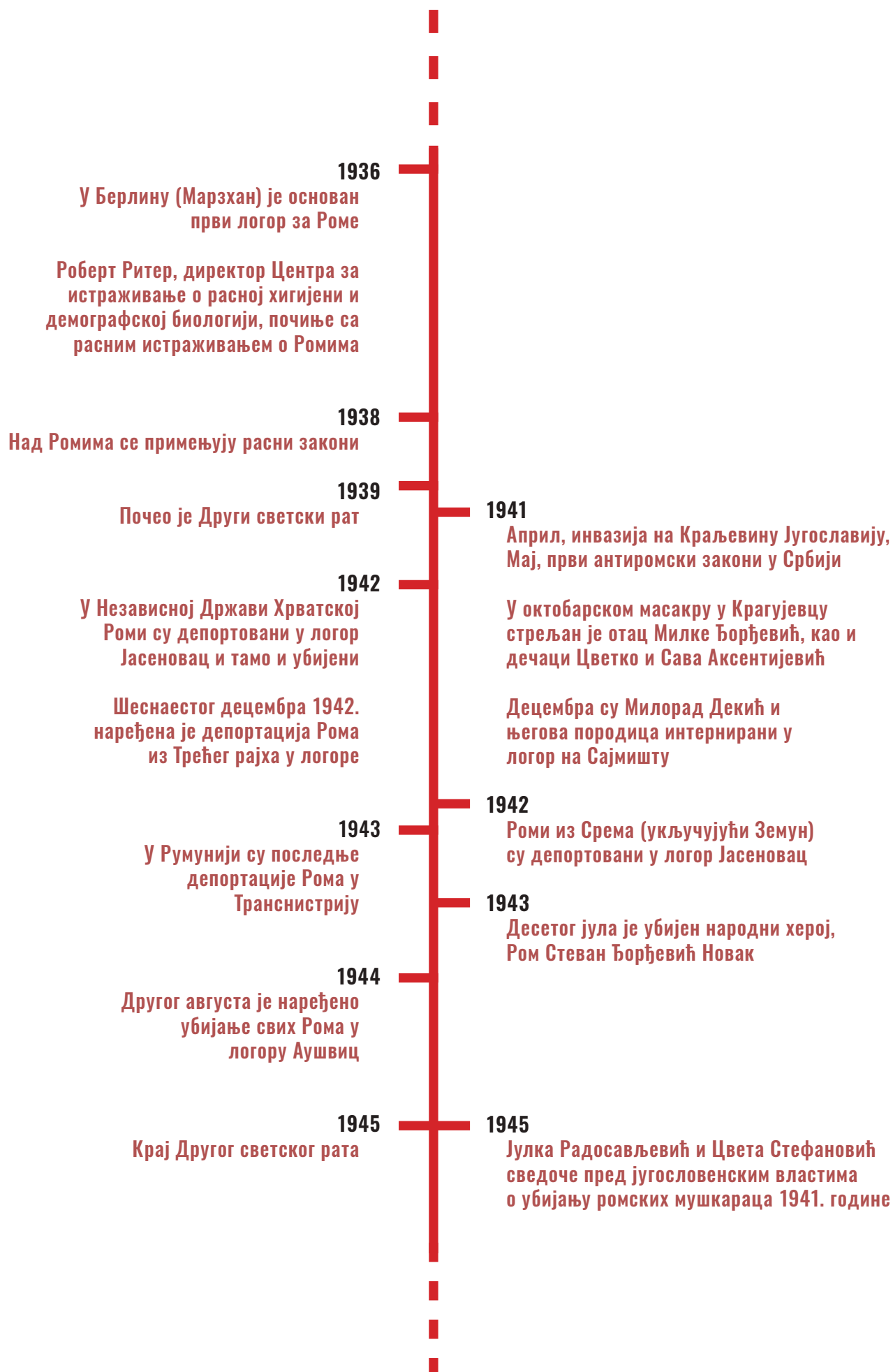
ЉОТИЋЕВЦИ су били припадници Српског добровољачког корпуса (СДК), тј. страначке војске Југословенског народног покрета „Збор“. Носили су назив по свом идеолошком вођи Димитрију Љотићу, који је Немцима понудио услуге својих следбеника у циљу уништења комунизма и Јевреја. На подручју окупиране Србије, током Другог светског рата, ова војска је сарађивала са немачким окупационим снагама у борби против партизана. Припадници СДК-а су били познати као „добровољци“ или „љотићевци“. Оружје, муницију, униформе и храну СДК је добијао од немачких војних власти, а то је финансијски обезбеђивала Влада народног спаса Милана Недића. СДК се формално налазио под командом Недићеве жандармерије, али је фактички био подређен немачким војним властима.

СОЛУНАЦ Солунцима се називају ратници који су се борили на Солунском фронту у Првом светском рату.

ИНТЕРНИРАТИ (лат. *internatio, internare* - затворен народ) - затварање или држање у заточеништву, ограничавање слободе кретања одређеним држављанима. Може да значи и осудити сумњиве странце, политичке или војне бегунце, поданике непријатељске државе за време рата, као и домаће политички сумњиве или неисправне људе да живе под полицијским или војним надзором, често у концентрационим или другим изолованим логорима.

МЕСТА СТРАДАЊА РОМА

ОД СЕГРЕГАЦИЈЕ ДО МАСОВНОГ УБИЈАЊА

► Све историјске изворе за ову радионицу прикупио је ЦИЕХ, сада се први пут објављују.

Циљ: Циљ часа је стицање основних знања о ескалацији антициганизма у развијен законски систем против Рома и о последицама тог процеса; развијање критичког размишљања о страдању Рома, о злочинцима, наредбодавцима и починиоцима; суочавање са прошлошћу кроз анализу улоге српског колаборационизма у геноциду над Ромима; подизање свести код ученика о неопходности неговања сећања на жртве геноцида над Ромима у Другом светском рату због подстицања емпатије и борбе против дискриминације; изградња позитивних идентитета; афирмисање толеранције и разумевања различитости.

Контекст: Након рада на личним причама у претходној радионици ученици су се упознали са жртвама и преживелима, са обичним људима који су морали да се суоче са дискриминаторним мерама и прогоном. У овој радионици акценат је на починиоцима, на онима који су те мере осмислили, наметнули и применили. Анализираћемо антиромске законске регулативе које су биле на снази у Србији под немачком окупацијом, улогу српских колаборациониста, као и места страдања Рома у Србији (логоре и стратишта) на којима данас (не)постоји нека врста меморијализације или комеморације.

Материјали: Фотографије, цитати, уредбе и документи које ће ученици користити у тимском раду и приликом презентација својих одабраних тема.

Напомена: Претходносу заинтересованим ученицима су подељени задаци. Три тима (по 2-3 ученика), уз помоћ наставника и уз коришћење понуђених материјала, могу да припреме излагања и/или презентације на три теме: Харалд Турнер, Озакоњење дехуманизације и Колаборационисти. Ова три сегмента осталим ученицима могу бити представљена у форми вршњачке едукације.

ПРВИ КОРАК:

Наставник подсећа ученике у каквим су условима, лишени готово свих људских права, живели Роми у Србији почетком Другог светског рата. Уводи ученике у главну тему – бављење идеологијом, законима и злочинцима који су омогућили геноцид над Ромима. Наставник подсећа да су у окупираној Србији постојали посебни закони против Рома које су морали поштовати сви грађани, а да су, исто тако, постојали и логори смрти. На тај начин модерира и усмерава дискусију ка страдању Рома, а посебно ка политичком и идеолошком контексту који је произвео геноцид. (Један ученик може да прочита уводни текст историчара М. Писарија):

► Видети: Милован Писари, Геноцид над Ромима у Београду, <http://www.protivzaborava.com/wallpaper/genocid-nad-romima-u-beogradu/>

Све је почело крајем маја 1941. године. Роми, који су живели у најсиромашнијим крајевима града, изједначени су са Јеврејима по принципу расних закона који су били на снази у Трећем рајху. Веома добро организована Управа града Београда, која је остала непромењена у односу на период пре слома Краљевине Југославије, спроводила је сва наређења. Роми су избачени са посла. Жандарми су пазили да Роми носе жуте траке с натписом „Циганин“, да не улазе у јавна места; да не користе трамвај, не иду на пијаци пре десет сати, и да се не мешају са „аријевским“ становништвом. Истовремено, Специјална полиција је вршила регистрацију Рома у Србији, као и попис њихове имовине. У Београду је пописано 3.044 Рома.

Наставник објашњава шта су нацисти желели да постигну пропагандом и дискриминаторним мерама. Какав став према Ромима су желели да наметну становништву у окупираним земљама. (Други ученик може да прочита одломак из књиге „Заборањени Холокауст“):

Читав свет презире Цигане, Цигане уопште, били чисте расе или мешанци, па и оне које су есесовци депортовали. А зашто се онда суздржавати? Ко ће их осветити? Ко ће се бунити? Ко ће сведочити? Цигани су били мање него Јевреји. Цигани нису имали своје представнике у државама. Нису постојали ни на националном, ни на интернационалном нивоу. Тако смо били сведоци савршених злочина. Злочини без лешева. Па шта хоћете – чак и данас – коме треба један Циганин?

► Овако је одговорио један стари француски лекар, логораш у Дахау, на питање које му је упутио писац: „Зашто су бирали Цигане за експерименте?“; адаптирано према: Кристијан Бернадик, Заборављени Холокауст, Глобус, Загреб, 1981, стр. 367.

ХАРАЛД ТУРНЕР У СЛУЖБИ НАЦИСТИЧКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ

Тим ученика је припремио излагање и/или презентацију о Харалду Турнеру и основним расним постулатима нацистичке идеологије. Након анализе одабраних цитата, фотографија и докумената, ученици изводе закључке о озакоњењу дехуманизације Рома.

„Цигани не могу бити корисни чланови заједнице.“
„Наређујем да се похапсе одмах сви Јевреји и Цигани као таоци.“

Геноцид над Ромима, управо као и Холокауст или убијање особа са физичким и психичким поремећајима, хомосексуалаца и припадника других група идентификованих као неподобних, били су производ националсоцијалистичке идеологије. Други светски рат и немачки окупациони систем је омогућио једноставно спровођење масовних убијања.

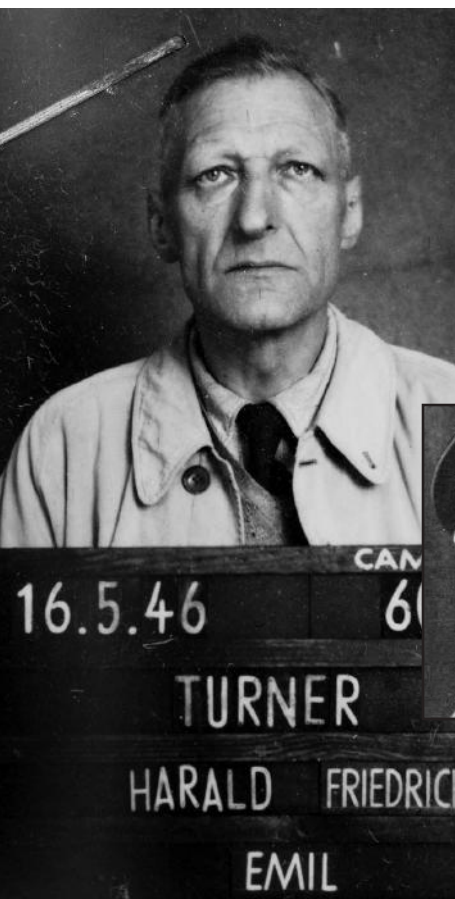
Немачки окупациони систем у Србији делио се на разне структуре. Неке су биле чисто војног карактера, неке друге су имале задатак да економски експлоатишу земљу, неке су организовале принудни рад... Посебно важну улогу су имале оне структуре чији је задатак био да „политички едукују“ људе у Србији како би нашли своје место у будућем свету под контролом националсоцијалиста. Због тога се много пажње обраћало на пропаганду, кроз штампу, радио, биоскопске програме или говоре у јавности. Српски колаборационисти су у томе смислу имали јако важну улогу у ширењу националсоцијализма, јер су често и сами организовали пропагандне догађаје или издавали своје новине.

Масовно убиство представља, у комплексним геноцидним процесима, као што је геноцид над Ромима, последњу фазу истребљења једне етничке, верске, политичке или друге групе. Они су пре свега објект идеологије која их идентификује као неподобне, опасне, одговорне за све лоше што се дешава у једном друштву. Када та идеологија осваја власт, као што је националистичка идеологија освојила власт у Немачкој 1933. године, развија се масовна пропаганда која мора убедити све остале становнике у истинитост и тачност идеологије; након тога ступа на снагу озакоњење мера против те групе; насиље се легитимизује, а та група се потпуно одваја од других; последњи корак је, у одређеним околностима, прогон, масовно убиство, стварање логора смрти и покушај да се та група заувек елиминише.

Цео овај процес се у Србији врло брзо одвијао: већ крајем 1941. године (мање од девет месеци од почетка немачке окупације) Роми су били жртве депортације и масовних стрељања.

Стрељања су за неке официре била нека врста рутинске ствари; војници су, међутим, показивали знакове узнемирености након извршеног задатка: „За време трајања стрељања, по моме личном запажању, не осећају се никакве душевне сметње. Оне се, међутим, појављују онда кад се после неколико дана увече и у миру о томе размишља.“ (Из извештаја поручника Валтера о стрељању извршеном у Јабуци, Зборник НОР, том 1, књ. 1, док. 245)

Нацистичко упориште у идеолошком смислу представљали су припадници Ес-Ес (SS) јединица. У окупираној Србији, до половине фебруара 1942. године, тј. у периоду када је прогон Рома достигао највеће размере, главни представник Ес-Ес јединица је био генерал др Харалд Турнер.

Слика 25 - Харалд Турнер

Слика 26 - Харалд Турнер након хапшења од стране савезничких снага. Предат је југословенским војним властима које су га након суђења у Београду осудиле на смрт

► Текст преузет из: Р. Радле, М. Писарри, Места страдања и антифашистичке борбе у Београду 1941-1944. Приручник за читање града, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, линк <http://www.starosajmiste.info/sr/multimedijalna-dokumentacija/prirucnik>

Слика 27- Превод Турнеровог наређења о хапшењу јеврејских и ромских талаца

Харалд Турнер, биографија: Рођен 1891. године у немачком граду Леун. Члан националсоцијалистичке партије од 1930. године, а припадник Ес-Ес од 1932. 1936. године постаје високи функционер у пруском Министарству финансија, под окриљем Хермана Геринга. Почетком Другог светског рата служи у Пољској и Француској, да би априла 1941. године, према Хитлеровој жељи, био постављен за шефа Управног штаба војног заповедника Србије. Турнерова политика заснивала се на два темељна стуба: са једне стране, он је од почетка инсистирао на изградњи српског квислиншког административног и полицијског апарата, за разлику од других високих официра у окупационом систему који нису веровали у лојалност српских колаборациониста; док је, са друге стране, спровео политику уништења свих непоузданих елемената и, нарочито, Јевреја. У августу и септембру 1941. године, покушао је три пута без успеха да издејствује код немачког опуномоћеника Министарства иностраних послова у Београду Феликса Бенцлера депортацију свих српских Јевреја у Румунију, у Пољску и у Русију. Током масовних стрељања београдских јеврејских и ромских мушкараца у јесен 1941, Турнер је тесно сарађивао са генералом Бемеом стављајући му на располагање жртве одређене за стрељање. Његова улога ће бити редимензионирана доласком вишег вође Ес-Ес генерала Аугуста Мајснера у јануару 1942. године. Суђено му је у Београду 9.3.1947. године и осуђен је на смрт стрељањем.

Турнерове тврдње о Јеврејима и Ромима (тврдње су усклађене са нацистичком идеологијом): „Треба поћи од начелне претпоставке да су Јевреји и Цигани уопште непоуздани елемент и да, самим тим, представљају опасност за јавни поредак и сигурност. Јеврејски интелект је тај који је започео овај рат; он се мора уништити. Цигани не могу бити корисни чланови заједнице народа с обзиром на њихову духовну и физичку грађу. Утврђено је да је јеврејски елемент узео знатног учешћа у вођству банди, а да су баш Цигани одговорни за нарочита зверства и за обављање обавештајне службе. Стога се начелно, у сваком случају, имају ставити на располагање трупи, као таоци, сви мушкарци Јевреји и Цигани. Уосталом, постоји намера да се жене и деца Јевреја и Цигана ускоро прикупе у сабирни логор и да се овај елемент немира исели и тиме уклони из српског простора (Зборник НОР, том I, књ.1, док. 234).

Поред Турнера, постојао је читав ланац немачких високих официра, углавном припадника Ес-Ес јединица или војске, који су спроводили геноцид над Ромима. Међу њима су били и генерал Франц Беме, шеф Гестапоа Бруно Затлер, команданти Шефер и Фукс, све до команданата логора у Топовским шупама и на Сајмишту, а то су били Брош и Херберт Андорфер. Већина њих је ухапшена од стране југословенских

власти након 1945. године и осуђени су на смрт.

У оптужницама се, готово никад, не помиње њихова одговорност за геноцид над Ромима. Исто се десило и на познатом Нирнбершком процесу: нико није оптужен за масовно убијање Рома. Објашњења за то нема. Нико није осетио потребу да стане у одбрану ромског народа, нити да се заложи да терор спроведен над Ромима буде признат, а да кривци буду изведени пред суд.

Poverljivo

Opunomoćeni komandant u Srbiji Beograd, 3. novembar 1941
(Kom. Srbije — Upravni štab) 20 primeraka
Br. delov. 47/41. poverljivo 15. primerak

Predmet: Hapšenje talaca.

SVIM FELDKOMANDANTURAMA

U vezi s mojim naređenjem od 10. 10. 41. br. 2848/41. pov.² naređujem da se odmah pohapse kao taoci svi Jevreji i Cigani. Ako sprovođenje naređenja neće biti moguće iz tehničkih razloga, dostaviti o tome izveštaj sa istovremenim tačnim naznačenjem broja i mesta stanovanja.

Dalje treba dostaviti priličan broj žena i dece Jevreja i Cigana sa mestom stanovanja i izvršiti pripremu za njihovo prebacivanje u jedan sabirni logor u blizini Beograda.³ Tačan datum sledi.

Rok za smeštaj: 15. novembar 1941.

pot. Turner

Za tačnost:
Pecke
Sekretar vojne uprave

Тим ученика је припремио излагање и/или презентацију о увођењу антиромских закона и о њиховом спровођењу. Након анализе одабраних цитата, фотографија и докумената, ученици изводе закључке о озакоњењу дехуманизације Рома.

„За обележавање Цигана носе се траке које морају исто тако бити жуте и носити натпис Циганин. Цигани се на основу пријаве убележавају у циганске листе.“

„У Културном одсеку се не налази ниједан/на службеник/ца циганског порекла.“

У процесу који води ка истребљењу читавог народа, дехуманизација је један од кључних корака. Сталне и упорно понављане тврдње да су Роми - елементи који су „по природи асоцијални, опасни, прљави“, полицијска контрола, присилно расељавање из градова, упоређивање Рома (или других народа, политичких, верских, сексуалних група) са инсектима - произвели су код других становника осећај одбојности. Они су почели да наROME гледају као на „штеточине“ које би требало, у најмању руку, удаљити од себе. Пропаганда је у том смислу имала важну улогу. Међутим, системска дехуманизација је почела законском регулативом позиције Рома, стварајући за њих посебне наредбе, које су их одвојиле од других становника. Почела је њихова друштвена изолација.

„Дозвола за обављање уредничког позива сме да се изда само ако дотични није Јеврејин или Циганин или ако није ожењен Јеврејком или Циганком.“
(Уредба о штампи у Србији, 20. мај 1941)

„Јевреји и Цигани, као и лица која се налазе у браку са Јеврејима и Циганима, не могу да добију дозволу за вођење предузећа.“
(Уредба о раду биоскопа и изнајмљивању филмова, 22. мај 1941)

„Наредба која се односи на Јевреје и Цигане“ објављена је 30. маја 1941. године. Тим законским актом забрањено им је да се лече у болницама, да се возе јавним превозом, избачени су из јавних служби. Уведена је обавеза да носе жуту траку с натписом „Циганин“ и за њих је прописан принудни рад.

„Савез музичара за Србију, учлањен као секција 'Југораса', обавештава 19. јуна музичаре Јевреје и Цигане да је њихово музичко пословање у супротности са постојећим прописима, па им се стога неће моћи дозволити рад и зато је беспредметно да се обраћају Савезу.“
(Из Југораса - Музичари Јевреји и Цигани, „Ново време“, 19. јун 1941, стр. 3)

Све административне структуре, општине, поште, школе, спортске организације, библиотеке, болнице, одмах су примениле те наредбе. Први корак је био проверавање и отпуст свих запослених ромског порекла. Сваки одсек општине града Београда је, на пример, упутио званичан допис као потврду да „**нема ниједног службеника циганског порекла**“.

Након увођења ових закона, Роми су остали потпуно одвојени од других. Нису имали документе, нису смели да раде, нити да се слободно крећу, да се лече, да се снабдевају храном и другим стварима као сви остали. Нису више били грађани, одузета су им сва права. Осуђени су на изолацију и обележени жутом траком, због чега су други људи престали да се друже са њима и да им се обраћају. Једноставно речено, дехуманизовани су.

Сви који су желели да добију посао (било који посао) морали су да докажу да немају јеврејско или ромско порекло (била је довољна писмена изјава). Ђуро Бањац, на пример, шеф Одсека за штампу у општини Београд, октобра 1941. именован је за главног уредника „Општинских новина“, службеног гласника општине Београд. Тада је, у духу нових закона, морао да изјави да ни он, ни његова жена, нити њихови преци, нису били ни јеврејског нити ромског порекла.

ПРЕЗЕНТАЦИЈА УЧЕНИКА:

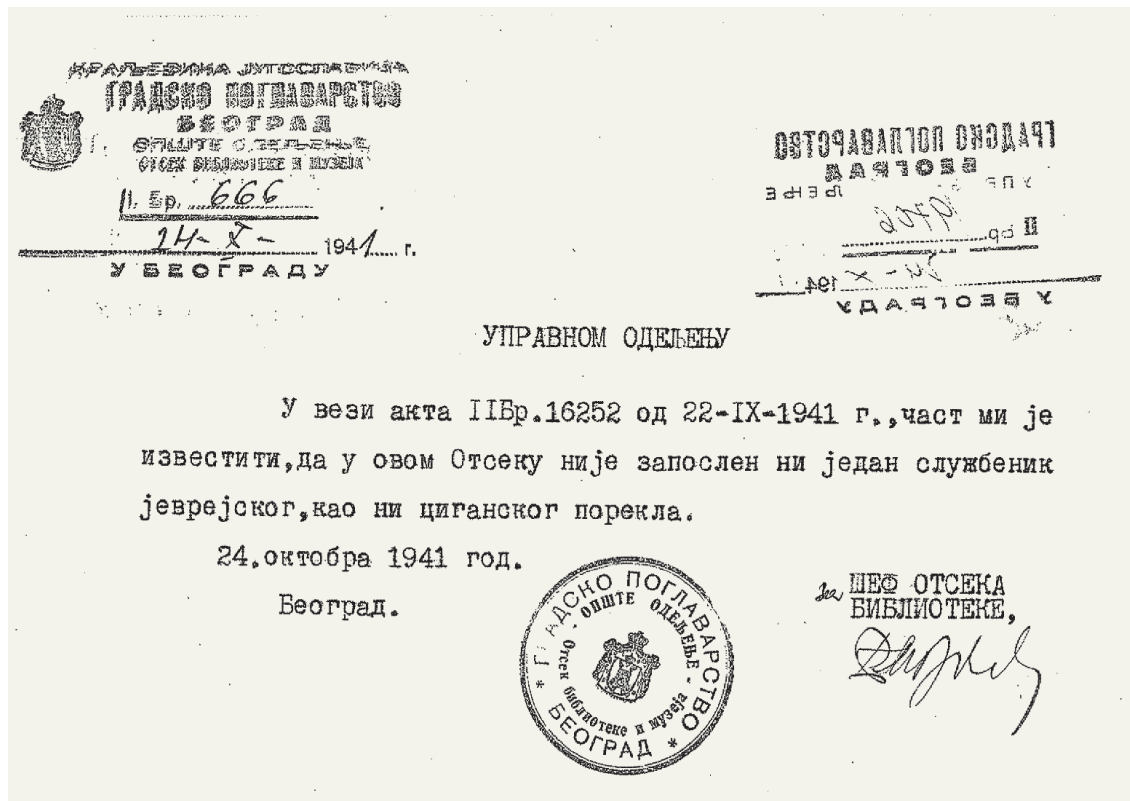
ОЗАКОЊЕЊЕ ДЕХУМАНИЗАЦИЈЕ - УВОЂЕЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ АНТИРОМСКИХ ЗАКОНА

Тим ученика је припремио излагање и/или презентацију о колаборационистима. Након анализе одабраних цитата, фотографија и докумената, ученици изводе закључке о улози колаборациониста у злочинима над Ромима.

У служби немачких власти налазио се организован српски колаборационистички систем. Постојала је влада са свим министарствима (осим министарства иностраних послова и министарства одбране); постојале су локалне власти (срезови, општине); постојале су полицијске снаге (специјална полиција, жандармерија, сеоска стража). Задатак колаборационистичких снага је био да одржавају ред и стабилност у земљи.

У исто време, пропагирани су националсоцијализам и организовали живот становника пратећи идеолошка начела Трећег рајха. Колаборационисти су имали одлучујућу улогу у спровођењу антисемитских мера које су резултирале масовном убијањем Јевреја, борбом и репресалијама против покрета отпора, организацијом принудног рада, али и геноцидом над Ромима.

У Београду, припадници жандармерије и специјалне полиције хапсили су Роме у њиховим кућама и одводили их у логоре (подсетити се приче о комшиницама Јулки и Цвети и о Милораду из Миријева са претходне радионице). Многи Роми су лично познавали људе који су их хапсили. У Крагујевцу су љотићевци хапсили и размењивали Роме за Србе (подсетити се приче о браћи Аксентијевић са претходне радионице). После рата, као у случају бројних немачких и других злочинаца, како у Европи тако у Југославији, одустало се од правног прогона оних који су починили злочине над Ромима.

ПРЕЗЕНТАЦИЈА УЧЕНИКА:

КОЛАБОРАЦИОНИСТИ - ЊИХОВА УЛОГА У ЗЛОЧИНИМА НАД РОМИМА

Слика 29 - Одсек библиотеке општине града Београда јавља да не ради ниједан службеник „јеврејског ни „циганског“ порекла

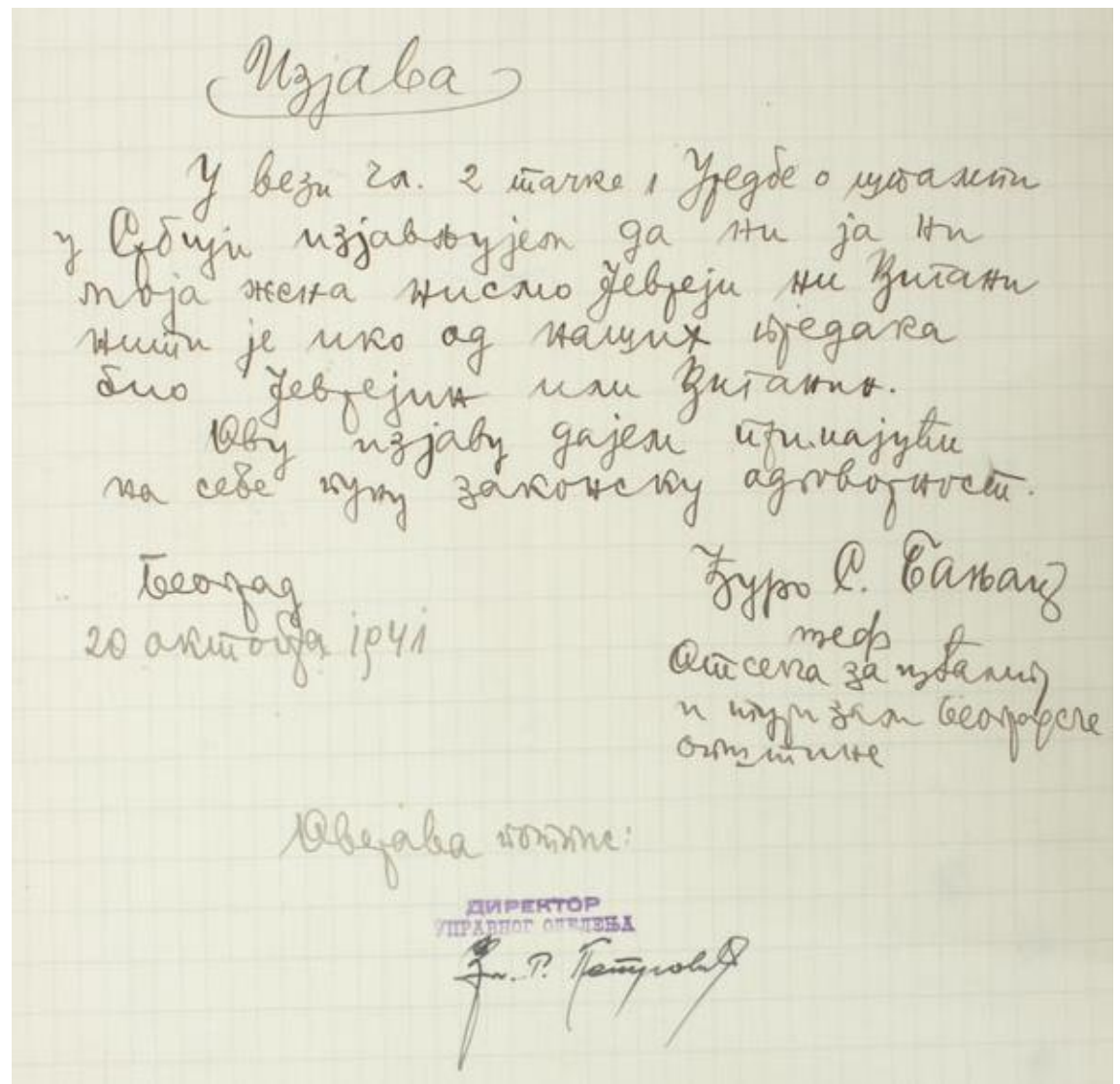
„...Чине се припреме да се оснује и посебан завод за расно-биолошка испитивања и заштиту нашег народа од свих рђавих утицаја наслеђа и неправилних мешавина.”
(др Стеван Иванић, комесар Министарства социјалног старања, Ново време, 19. август 1941)

„У оквиру нових могућности које нам пружате да аутономно водимо послове српског народа, zaloжићемо се да будућност српског народа изграђујемо у лојалној и пријатељској сарадњи са Немачким рајхом, као и са његовим представницима у Србији.”
(из говора Милана Недића на пријему нове српске владе код немачког војног заповедника у Србији, 29. августа 1941 – зборник НОР, том XIII, књ. 1, док. 118)

„Српски народ је позван да на Балкану буде чувари жандарм за центар Европе, тј. за рајх и његове европске планове.” (Немачка обавештајна служба, том VIII, Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ, Управа државне безбедности, Београд 1956; док. бр. 145, Недићева схватања о улози Србије (белешка Ханса Рехеисена, Ес-Ес капетана, после разговора с Недићем, 17. јун 1943)

Стр 40 слика 28 - „Наредба која се односи на Јевреје и Цигане”

Слика 30 - Изјава главног уредника „Општинских новина“ да није Јеврејин или „Циганин“

Роми су често помагали покрету отпора. На пример, у селима су крили или снабдевали храном партизане. Због њихове активне улоге, нацисти, а нарочито колаборационисти, извршили су бројне злочине у знак одмазде.

Дванаестог септембра 1941, у селу **Мељак**, партизани су извели напад на Ваљевски жандармеријски одред. У току борбе, како детаљно извештава његов командант, убијен је један комуниста, а много њих је рањено, док је из одреда један жандарм нестао, а други рањен; по речима истог команданта: „

У борби је учествовало око 40 бандита помогнутих од сељака (Цигана) села Мељак.“ (Зборник НОР, том I, књ. 21, док. 3)

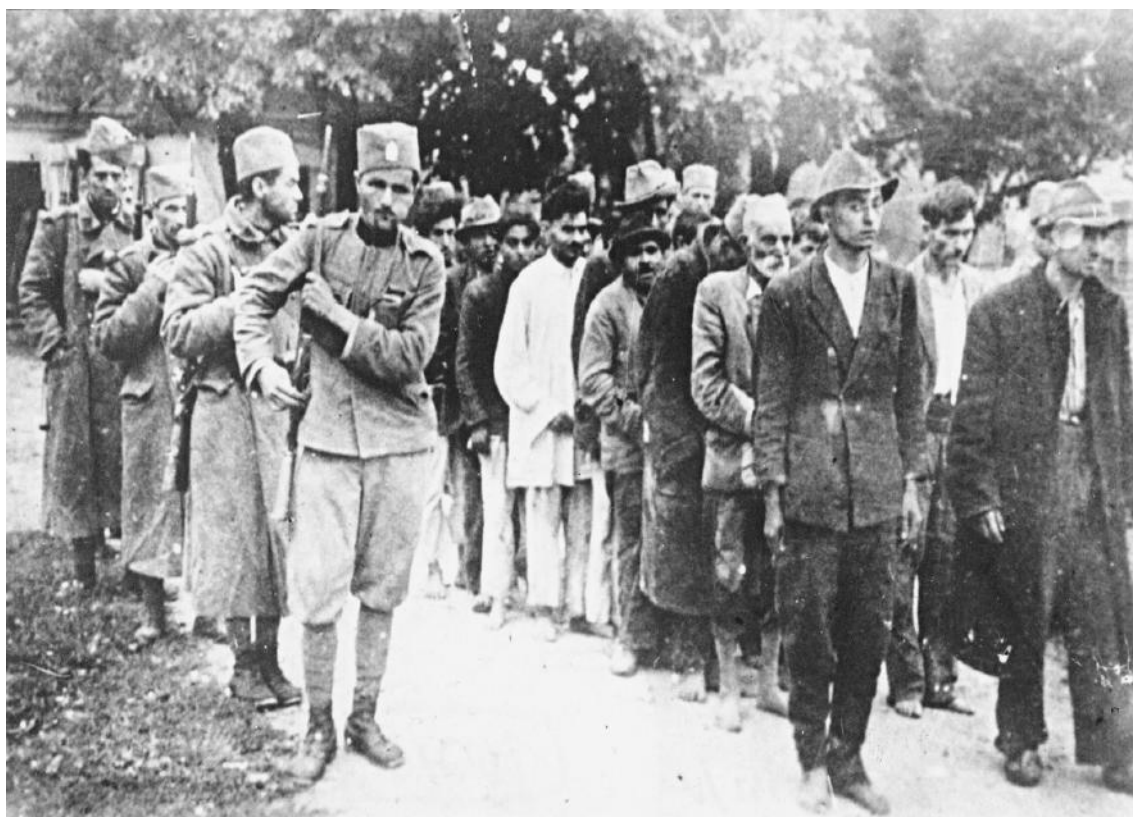
Сутрадан, по наређењу Управе града Београда, из истог села је у логор на Бањици интернирано петнаест Рома искључиво мушкараца. Сви су стрељани три дана касније.

Никола Калабић у депеши од 29. децембра 1943. обавештава Дражу Михаиловића о покољу који је починио у селу **Копљаре**. Највећи број страдалих били су Роми који су живели у селу.

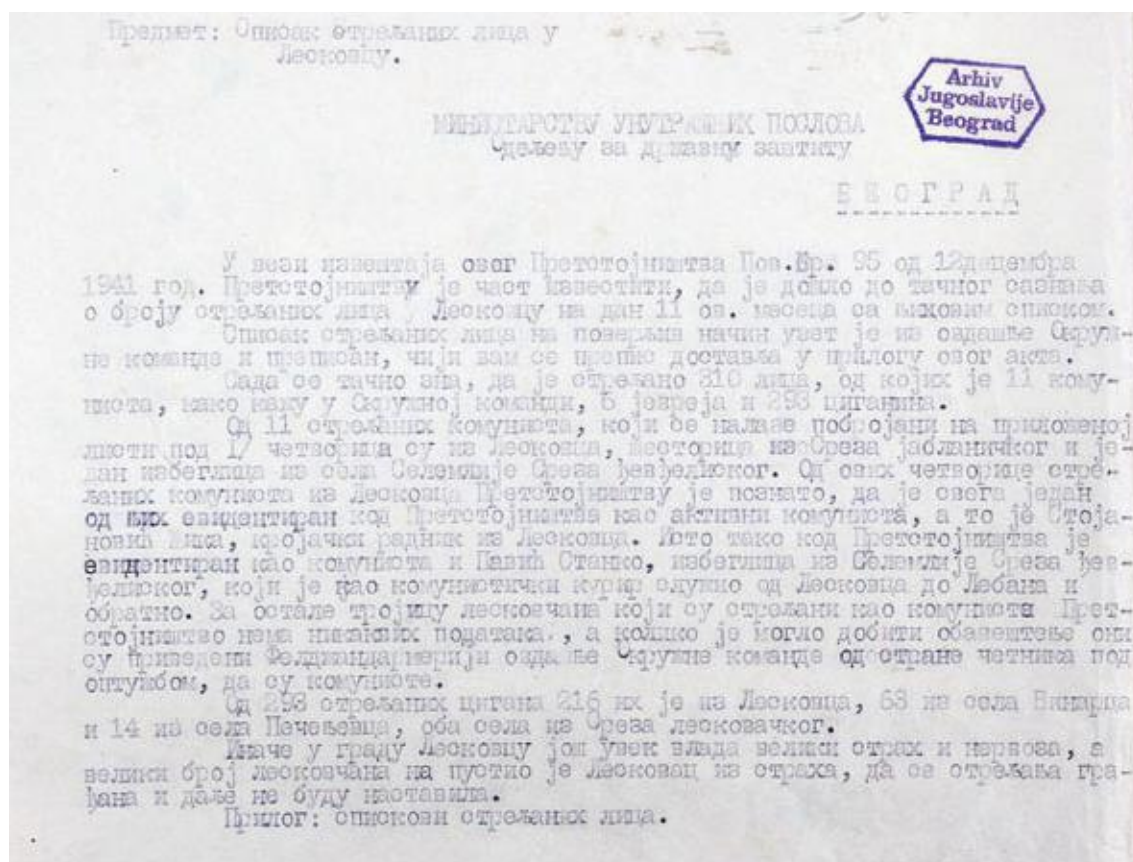
„У Копљарима ухваћено на спавању и поклато 24 активних комуниста од којих су 20 Цигани, који су признали да су били такозвани 'јаругаши', дању раде своје послове кући, а ноћу у акцији. Све сам поклао. Рас Раса.“ (Зборник НОР, том XIV, књ. 3, док. 52)

У Лесковцу, као и у Крагујевцу, Срби су замењени Ромима, на интервенцију локалних власти: „После неколико дана од погибије немачког мајора, Немци су, уз припомоћ војника из градске страже, по улицама и по кућама у Лесковцу похватили велики број грађана, преко пет стотина.

(...) Познато ми је и то да је председник општине, поменути Михајло, са полицијским писаром Томовићем и још неким одборницима, бунио Крајскоманданта да барем замени похватане грађане са Циганима. На тај предлог пристао је Крајскомандант и, уместо грађана, Немци су са нашим војницима, похватили Цигане у Лесковцу, Винарцу и Печењевцу, а наше грађане су пустили.“ (Изјава Стевана Цекића, бившег предстојника градске полиције у Лесковцу, АЈ, 110-582-37)

Слика 31 - Српски колаборационисти спроводе колону Рома

Слика 32 - Извештај југословенске Комисије за ратне злочине о стрељању Рома у Лесковцу 11. децембра 1941. године

ТРЕЋИ КОРАК: КУЛТУРА СЕЋАЊА?

Истражујемо, заједно са ученицима, путем интернета: Која су места страдања Рома у Србији. Која су места сећања на страдања Рома адекватно обележена. Након истраживања, уколико се неко место страдања и сећања налази у близини школе, организоваћемо посету.

Масовна стрељања Рома су извршена у Крагујевцу, Лесковцу, Шапцу, Крушевцу, Нишу. У Београду, Роми мушкарци који су масовно хапшени крајем октобра 1941. (подсетити се приче о комшиницама Јулки и Цвети, са претходне радионице) прво су одведени у логор „Топовске шупе“, где су остали три дана, након чега су одведени на стрељање у место Јабука код Панчева. Ту се налазило једно од највећих стратишта, односно места која су немачке власти изабрале за стрељање. У логору на Београдском сајмишту интернирани су жене и деца. Већина је пуштена након неколико недеља или месеци, али многи су умрли од глади, болести, зиме. Роми који су живели у Срему, тада у оквиру Независне Државе Хрватске, депортовани су 1942. године у логор смрти Јасеновац и ту убијени. Нико од њих није преживео.

Питања за истраживање путем интернета на часу:

- Ког датума се у Србији обележава Дан сећања на Роме страдале у Другом светском рату? (Одговор: 16. децембра)
- Како је изабран тај датум? (Одговор: Датум је изабран јер је тог дана 1942. године Химлер, један од нацистичких вођа, наредио депортацију свих преосталих Рома који су живели у Трећем рајху у логор смрти у Аушвицу.)
- Шта се данас налази у Јабуци близу Панчева? (Одговор: Спомен-комплекс Стратиште и споменик који је изградио архитекта Небојша Деља; види линк: <http://cieh-chre.org/jabuka/#/ms-16/1>)
- Какав споменик постоји у Крагујевцу? (Одговор: Спомен-парк Шумарице, а у оквиру њега, споменик Камени цвет; види линк: <http://cieh-chre.org/kragujevac/#/ms-16/1>)
- Шта се обележава сваког 11. децембра у Лесковцу? Локалне власти, ромска удружења и други полажу венце на месту страдања. Ту се налази и споменик, дело архитекте Богдана Богдановића. (Одговор: Обележава се сећање на стрељање невиних људи. Тог дана убијена су 293 Рома, заједно са 11 Срба и шест Јевреја.)
- Зашто је важно сећање на стрељање у Лесковцу? (Одговор: Стрељање у Лесковцу представља један од многобројних случајева одговорности колаборациониста у почињеним злочинима. О томе постоји и кратак документарни филм снимљен пре неколико година; линк: https://www.youtube.com/watch?time_continue=36&v=69g1v87QkpQ)

На крају часа наставник поставља питања, усмерава дискусију, сумира, објашњава:

Култура сећања је сложен појам; он подразумева свеукупну јавну употребу прошлости. Али, у ужем смислу, култура сећања, као научна дисциплина, проучава начине друштвеног преношења, обликовања, одржавања, али и прераде прошлости. Да ли једино држава креира културу сећања? Да ли се довољно учи о геноциду над Ромима? Да ли се учи на адекватан начин? Да ли су места страдања достојно обележена? Можемо ли ми, учењем и делањем, допринети развоју културе сећања?

Зашто је важно да се сећамо трагичних догађаја? Зашто је важно да се сећамо жртава - људи против којих су други људи одлучили да примене дискриминацију, сегрегацију, дехуманизацију, насиље, прогон и геноцид? Сећамо се да не бисмо заборавили жртве; да не бисмо заборавили да је њихово страдање намерно произведено, да је резултат одређене политике, у овом случају настале у окриљу нацистичке идеологије; сећамо

се да је у одређеним историјским околностима, као што је Други светски рат, било сасвим могуће извести масовно истребљење људи, једном речју - геноцид.

Сећамо се да бисмо разумели да је сваки човек - да су сви људи - потенцијално изложени геноциду. Једини начин да се избегне понављање злочина, јесте - учити из прошлости. То значи, у данашњем времену препознати сличности са првим знацима дискриминације, развијати културу мира и солидарности, пре свега са онима који су и данас жртве дискриминације и насиља. Током Другог светског рата убијено је 11 милиона невиних људи, само због њихове различитости. То није почело убијањем. Почело је ширењем предрасуда и говором мржње.

ЕСЕСОВЦИ - Припадници Ес-Ес одреда. Ес-Ес (SS) је скраћеница за „Шуцштафел“ (нем. Schutzstaffel- одбрамбене снаге). То је велика паравојна организација, ударни део Националсоцијалистичке партије. Немци су сматрали да је Ес-Ес елитна јединица јер су сви њени чланови били одабрани по расним и идеолошким критеријумима. Ес-Ес је бројала на врхунцу моћи око 950.000 људи, а њен лидер је био Хајнрих Химлер. Ова организација је имала кључну улогу у масовним ликвидацијама током Холокауста. Осим ликвидације, пресељавала је Јевреје у гета и концентрационе логоре, палила и одузимала имовину... Ес-Ес је одговоран за смрт преко 12.000.000 људи, већином Јевреја, Пољака, других Словена, али и других расних или етничких група, као што су Роми. Спроводили су и ликвидације хендикепираних особа, душевних болесника, хомосексуалаца, припадника различитих верских група, као и политичких неистомишљеника. Бројни огранци Ес-Еса касније су оптужени за ратне злочине и злочине против човечности. Нирмбершки суд је након рата прогласио Ес-Ес криминалном организацијом због спровођења расних закона и геноцида током Холокауста.

ДЕХУМАНИЗАЦИЈА - одузимање људских особина, нечовечност, дивљаштво, недостатак људскости (лат.)

ЛИТЕРАТУРА:

- Радле, Р., Писари, М., Места страдања и антифашистичке борбе у Београду 1941-1944. Приручник за читање града, фондација Роза Луксембург, Београд, 2013.
- Бернадак, К., Заборављени Холокауст, Глобус, Загреб, 1981.
- Мимица, А., Богдановић, М., (прир.), Социолошки речник, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ

КО ШТИТИ ПРАВА

ЦИЉ: Циљеви овог часа су уочавање дискриминације и препознавање различитих облика дискриминације Рома; уочавање везе између дискриминације и насиља; упознавање са идејом људских права и развојем људских права; сензибилизација ученика у правцу препознавања примера кршења права; упознавање са институционалним и ванинституционалним облицима заштите људских права.

КОНТЕКСТ: Роми су често жртве предрасуда и дискриминације, а били су и жртва геноцида. Нацизам је дискредитован и као доктрина и као политика, нацистички злочини су осуђени и морално и судски. Међутим, јављају се неонацистичке и неофашистичке идеје и идеологије. Дискриминација Рома на основу етничке и расне припадности и данас постоји. Како у Србији тако и у Европи и данас се дешавају случајеви индивидуалне или колективне повреде права Рома. Сваки случај дискриминације Рома је преседан који води ка новом кршењу права свих грађана. Ова кривична дела су понекад санкционисана, понекад не. Дешава се да починиоци прођу некажњено. Реакција јавности је забрињавајућа јер се најчешће своди на незаинтересованост и равнодушност, а неретко и прећутно одобравање.

МАТЕРИЈАЛ: 6 текстова (за групе ученика) и „Кључни појмови“ (за сваког ученика)

ПРВИ КОРАК

У уводном делу се води усмерена дискусија са ученицима - ученици освешћују која права имају и колико су слободни у њиховом остваривању, наставник својим питањима води ученике у правцу разумевања појма дискриминације као ускраћивања права.

- Шта сви грађани Србије, као демократске земље, имају право да чине?
Шта, на пример, ти имаш право да чиниш?
- Да ли те је неко некад спречио да чиниш нешто на шта имаш право - ко, када и зашто?
- Да ли ти је неко некада ускратио неко право због твоје националне, верске или расне припадности?

ДРУГИ КОРАК

Одштампати 6 кратких текстова у по неколико примерака. Текстовете пресавити по испрекиданој линији и поделити их паровима ученика (или, ако је више ученика у одељењу, мањим групама).

ЗАДАТАК

Прочитати први део текста (до испрекидане линије) и разменити мишљења у групи везана за следећа питања: Која су права прекршена Ромима? Како је дошло до тог догађаја - који су били мотиви оних који су прекршили права Рома; којим циљем су руковођени; којим ставовима су вођени њихови поступци, како називамо такве ставове? Ко би требало да реагује у овој ситуацији? Шта би ти могао/ла да урадиш, шта би твоје одељење могло да уради?

Након краће дискусије, прочитати други део текста. Обратите пажњу на то како су реаговали надлежни органи, државни органи, невладине организације и како је (да ли је уопште) реаговала јавност.

...obvy
...s škola som
...o aion nasary
...ga se skoni
...soom to ey
...y u y u y u y u y
...teoprag y u o o
...ragetun z u o o
...en je o y e u f a
...m m m o o o o
...Z u a n t g e e o
...u y b e r e n e
...u g u g a j e M e a
...o o o o o o o o
...u j a
...u b o g a o p e n e
...e j e u b y e p o y
...u n M e a g e n
...R a o t u m m m
...o n u y e u f u b
...o n u y e u f u b
...m g a m e o o o
...u b t e o e u b r e i
...p a o u j e n n u m

Овај догађај одиграо се 10. јула 2012. Маја Рогих (32) је рекла Новинској агенцији Бета да је тог дана пришла деци која су се играла на Тргу слободе, у близини Мекдоналдса, и питала их да ли су гладни, на шта су они одговорили потврдно.

„Дечак (8 година) и две девојчице (7 и 5 година) су трчкали испред мене до ‘Мека’ где их је момак из обезбеђења ресторана зауставио и рекао да не могу да уђу. Пришла сам му и рекла да сам ја с њима и да ћу платити шта буду наручили, на шта је момак рекао ‘Ви можете да уђете, они не’“, казала је она.

Додала је да је ипак одлучила да сама уђе у ресторан јер јој је било жао да деца испаштају, а радовала су се оброку и чак јој показала на реклами шта би желела да поједу. „Ушла сам, купила им храну, па смо сели у башту ‘Мека’ где су и јели“, испричала је Маја Рогих и показала фискални рачун од 1.400 динара, на којем се види шта су деца јела.

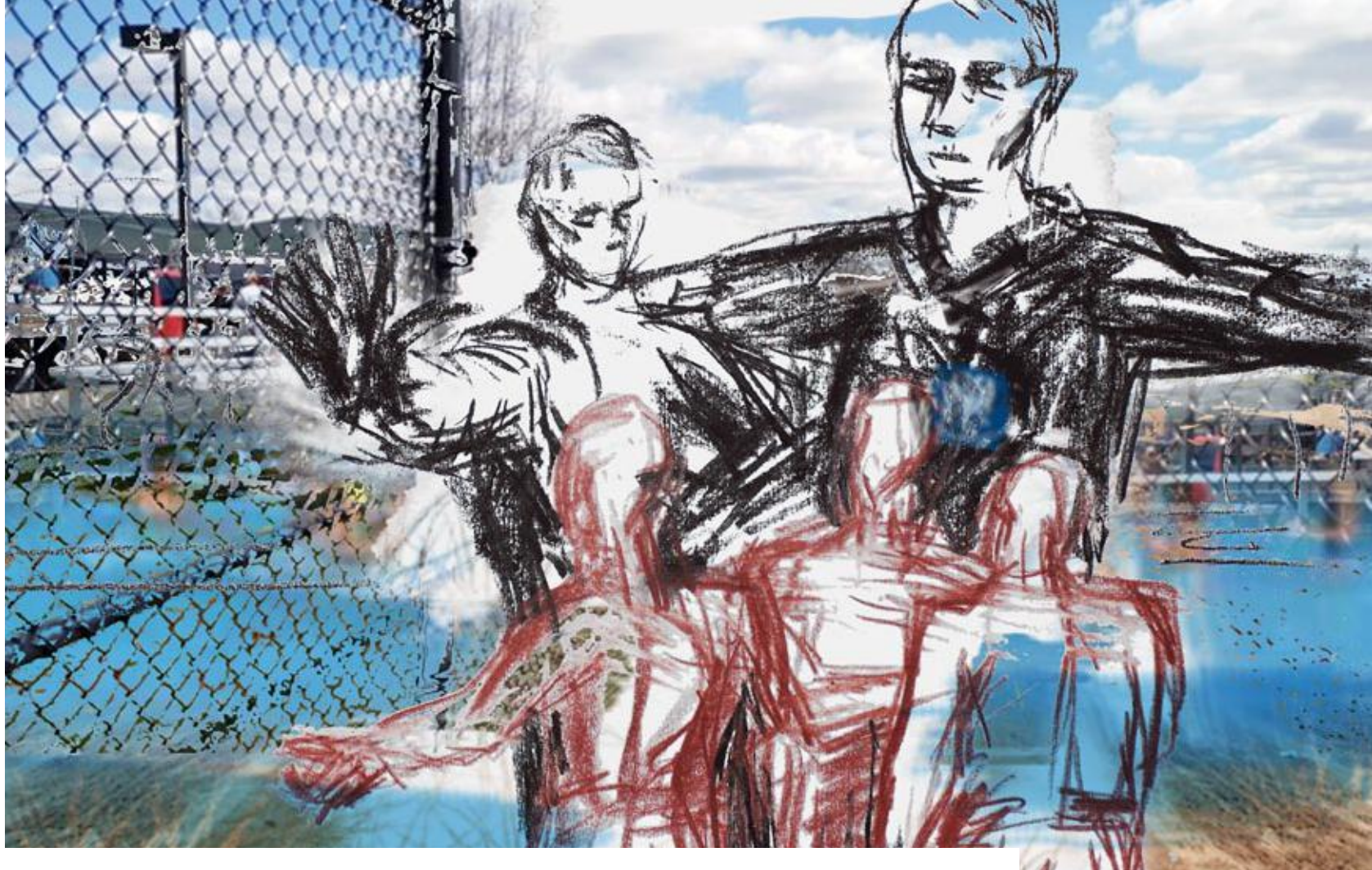
НОВИ САД

Национални савет ромске националне мањине Србије осудио је поступак којим ромској деци није било дозвољено да уђу у Мекдоналдс у Новом Саду, и позвао је надлежне органе да случај испитају. „Тај чин нас враћа у време изражене дискриминације и мржње према Ромима“, наведено је у саопштењу, уз напомену да такав поступак морају да осуде сви грађани Србије.

Невладина организација Војвођански грађански центар најоштрије је осудила поступак обезбеђења у ресторану Мекдоналдс у Новом Саду: „Ово је још само један у низу сличних случајева и говори о забрињавајуће високом степену дискриминације.“ Војвођански грађански центар је апеловао на надлежне да истраже случај, а управу Мекдоналдса је позвао на одговоран однос према догађају.

Тужба је поднета против привредног друштва „Најсфудс ресторани“ из Београда, власника ресторана Мекдоналдс у Србији. Невена Петрушић, повереница за заштиту равноправности, изјавила је: „Подносимо тужбе онда када проценимо да је то стратешки важан случај. Ни на који начин не сме бити дискриминације у пружању услуга.“

Тројица Срба и тројица Рома покушали су 8. јула 2000. године у 13 часова и 15 минута да купе карте како би ушли на базен Спортског центра „Крсмановача“, међутим, запослени центра су најпре питали Роме да ли су Роми. На њихов потврдан одговор, саопштили су им, извињавајући се, да на основу правила центра Ромима није дозвољен приступ.

Тројица Срба су тражила објашњење, али је и њима речено да је реч о правилима Спортског центра „Крсмановача“.

Ово тестирање приступа поменутом јавном месту спровео је Фонд за хуманитарно право у сарадњи са ромским невладиним организацијама Демократско удружење Рома и „Оаза“, а поводом жалби Рома на забрану коришћења базена Спортског центра „Крсмановача“. Фонд је дошао до закључка да је реч о екстремном случају расне дискриминације.

ШАБАЦ

Фонд за хуманитарно право најенергичније осуђује праксу Спортског центра „Крсмановача“ и упозорава да је забраном уласка на базен припадницима ромске етничке заједнице прекршено право на једнакост и људско достојанство, загарантовано Уставом СР Југославије и Републике Србије. Оваквом праксом прекршене су и одредбе Међународне конвенције о укидању свих облика расне дискриминације и одредбе Међународног пакта о грађанским и политичким правима, које прописују обавезу државе СР Југославије, потписнице поменутих конвенција, да забрани и укине расну дискриминацију и да под једнаким условима омогући свим грађанима право приступа на сва места и службе намењене јавној употреби.

У фебруару 2004. године Општински суд у Шапцу донео је пресуду којом се предузеће „Југент“, власник Спортско-рекреативног центра „Крсмановача“, обавезао да објави јавно извињење Ромима којима је онемогућен улазак на базен.

Важно је напоменути да је пресуда донесена 6. фебруара 2006. прва пресуда за ово кривично дело изречена пред једним домаћим судом. Општински суд у Шапцу је тада донео пресуду којом је Богдан Васиљевић осуђен на условну казну затвора због кривичног дела повреде равноправности грађана, јер као радник на улазу у Спортско-рекреативни центар „Крсмановача“ у Шапцу, није дозволио улазак троје Рома на базен само због тога што су Роми.

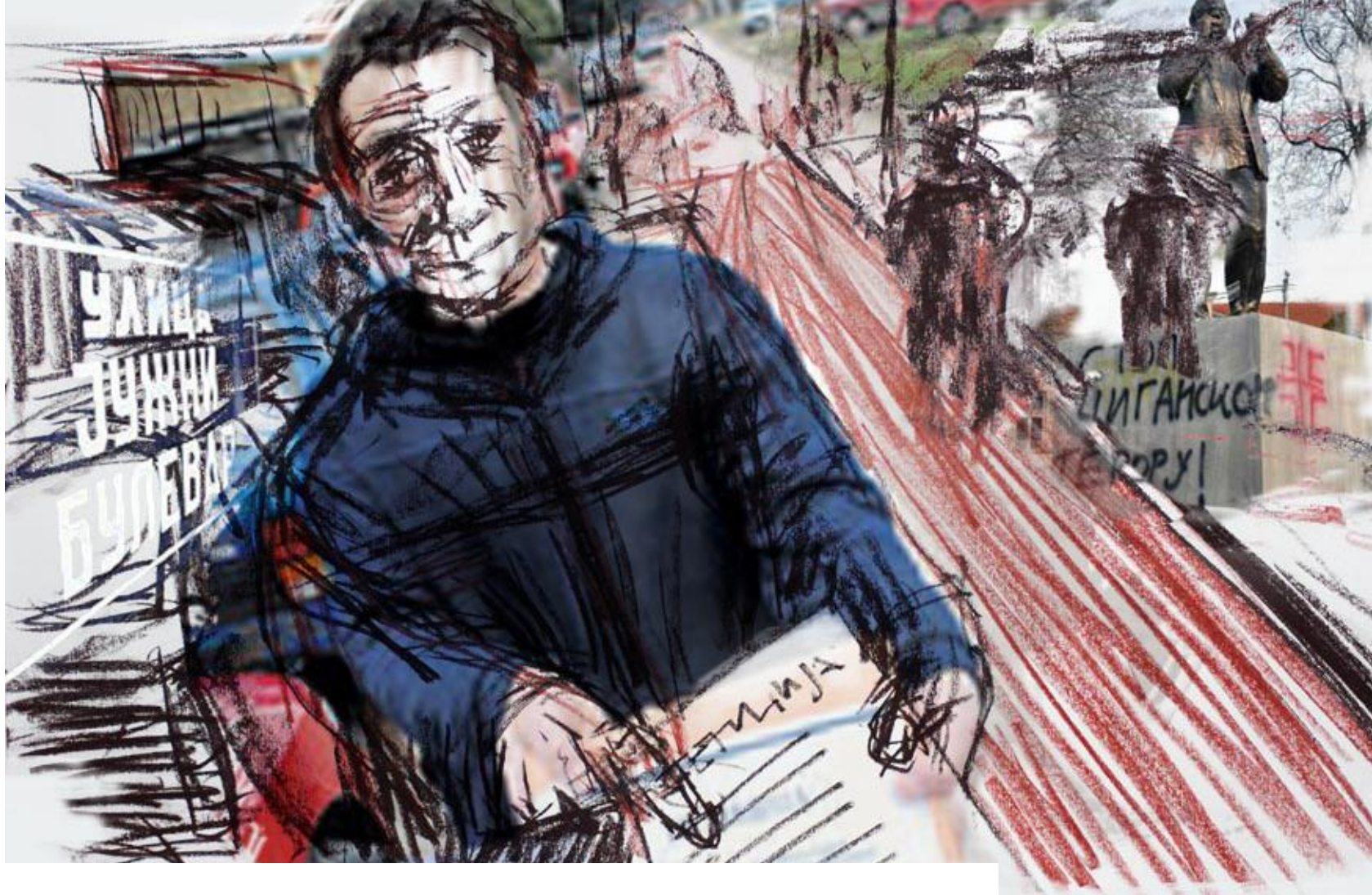
Градска управа за опште послове у Новом Саду одбацила је захтеве за накнадни упис троје „правно невидљивих“ Рома, позивајући се на „тренутну ситуацију у Новом Саду, коју одликује све већи прилив лица ромске националности који за себе и своју децу тврде да су рођени у Новом Саду“.

Представници градске управе су истицали и бојазан да ће „брзоплето, неозбиљно и неопрезно“ поступање по њиховим захтевима „изазвати масовну појаву сличних захтева лица ромске националности“.

НОВИ САД

Невладина организација „Праксис“ је због тога у октобру 2010. године поднела тужбу против града Новог Сада и затражила да се утврди дискриминаторско поступање према Ромима. Основни суд је донео пресуду у којој је навео да је градска управа неоправдано правила разлику у односу на ове особе, а која је заснована на њиховој националној припадности. „На тај начин градска управа их је ставила у неповољнији положај у односу на друге подносиоце захтева који нису ромске националности, чиме је учинила акт непосредне дискриминације“, писало је у образложењу пресуде.

Град Нови Сад проглашен је кривим за случајеве дискриминације Рома у поступцима накнадног уписа у матичну књигу рођених, саопштила је невладин организација „Праксис“ из Београда. Како се наводи у саопштењу за јавност, Апелациони суд у Новом Саду потврдио је пресуду Основног суда против Градске управе за опште послове.

Шабан Бајрамовић је певач кога је својевремено магазин „Тајм“ уврстио у десет најбољих блуз певача на планети, који је у Индији и званично проглашен за краља ромске музике, и који је композитор више од 700 песама - човек чије је извођење песме Ђелем, Ђелем проглашено за химну свих Рома света. Рођен је у Нишу и умро је у Нишу, граду из ког није желео да оде.

Скупштина града Ниша усвојила је маја 2009. одлуку да Јужни булевар понесе име овог легендарног певача, и све се завршило на томе. Булевар Шабана Бајрамовића постоји, али само у виртуелном свету. Може се наћи на Гугловим мапама, али у реалном животу у тој улици и даље стоје натписи са именом Јужни булевар. У марту 2009. године био је заказан протест грађана, који је организовао Срђан Огњановић, а који је поводом тог протеста изјавио: „Није у питању протест, већ прикупљање потписа за петицију у којој пише да грађани не желе да се мења име њихове улице. Промена назива изазваће само нове трошкове за све нас, почев од промене адресе у личним исправама, личним картама и пасошима.“

НИШ

Писање петиција и отпор становника нису уродили плодом, тако да су у многим личним документима адресе већ промењене, али становници улице не дају да се мењају табле на кућама. Представници ромских удружења и цивилног друштва тим поводом изразили су негодовање.

„Већина Рома је на то навикла, то је део наше свакодневице. Мислим да на прави начин треба поставити дијагнозу. Проблем је у већинском становништву“, каже Осман Балић, директор Јуром центра. „Ствари треба назвати правим именом. Чињеница је да неки наши суграђани не желе да виде ромско име и презиме на фасадама својих кућа“, истиче Драган Ђорђевић из нишког Одбора за људска права.

Клубови, улице, неке институције носе имена значајних људи из Ниша, али једино табли с именом Шабана Бајрамовића и даље нема. Остаје дилема да ли је проблем: администрација или дискриминација.

Дечак је у школском дворишту држао српску заставу, а неколико осмака му је пришло и рекло да он нема право да носи ту заставу зато што је „Циганин“. Потом су га ударили, шутирали па чак и давили шипком. Овај догађај одиграо се 13. јуна 2017. Група осмака у Основној школи „Карађорђе“ у Београду претукла је дечака седмог разреда, а разлог за ово насиље, како тврде очевици, јесте припадност ромској мањини. Његова разредна Владанка Јакшић је рекла да повреде нису толико страшне колико сам мотив за овај инцидент. „Страшно је то што су га тукли зато што је Ром“, каже Јакшић, додајући да је њен ученик добро и мирно дете и да сигурно с његове стране није било провокација.

БЕОГРАД

Школски психолог Марина Бунчић каже: „Дечак је држао српску заставу и осећао се као грађанин Србије и као неко ко навија за ову државу, због чега су га они напали. Ово је случај чисте дискриминације. Не би се тако понашали према некоме ко није Ром. Дискриминација Роме прати како у школи тако и свуда. Због тога су они плашљиви и често иду у групицама како би се осећали сигурније и безбедније. Многи не настављају даље школовање, баш зато што се осећају угрожено, уколико би били једини у одељењу. Замислите колико ромске деце се престравило само зато што су чули да се овако нешто догодило.“

Председник Савета за унапређење положаја Рома Ненад Иванишевић осудио је малолетничко насиље. Рекао је да његови вршњаци треба да се стиде и извине за свој срамни поступак, наводећи да то што је неко Ром не значи да је „биће с друге планете“ и да није крив зато што има другу боју коже и зато што живи најчешће теже од осталих. „Ми нисмо народ који је расно нетрпељив. Кроз историју смо то и показали. Србија је увек била хумана и гостопримљива земља. Овакви појединачни случајеви су за сваку осуду. Они су и упозорење да морамо своју децу свакодневно учити да буду људи, јер је то подједнако важно, као и то да буду одлични ђаци“, навео је Иванишевић, а саопштило Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, у којем је он државни секретар. Он је додао да насиље никада никоме ништа добро донело и да је дечак држао српску заставу, коју носи свако ко воли и поштује своју земљу.

Повереница за заштиту равноправности Бранкица Јанковић најоштрије је осудила овај инцидент. „Забрињава чињеница да се насиље догодило у школи, јер је управо то место где деца треба да се уче вредностима толеранције и прихватања различитости. У школама се мора интензивно радити на развијању свести младих људи о поштовању људских права сваког појединца. Сваки грађанин или грађанка који сматрају да су претрпели дискриминацију, по било ком основу, могу да поднесу притужбу Поверенику за заштиту равноправности.“

Августа 2009. завршено је исељавање Рома из нехигијенског насеља испод моста Газела, а из више од 210 картонских барака исељено је око 900 људи. То је омогућило реконструкцију најпрометнијег београдског моста чији су радови више пута одлагани. Како је подсетио градоначелник Београда Драган Ђилас, који је обишао ову локацију, овај проблем постоји у граду неколико десетина година.

Пребивалиште у Београду има укупно 114 породица, које су и остале у главном граду, док су 64 породице пресељене у места из којих су дошле, претежно на југу Србије. За превоз становника из насеља ангажовано је 26 возила саобраћајног предузећа „Ласта“ и 16 возила ГСП „Београд“, а остатке депоније убрзано је рашчистило 38 возила јавних комуналних предузећа и једна дизалица.

БЕОГРАД

Исељавање Рома из насеља код Газеле било је насилно и нелегално, оценила је Шон Џонси истраживачица „Амнести интернешенел“ за Балкан. Она је изјавила да су Ромима код Газеле прекршена људска права, јер су принудно пресељени, док им алтернативни и адекватни смештај није обезбеђен. Она је апеловала на власт да заустави принудна исељавања из нелегалних ромских насеља широм Србије. Власти Србије и Београда прекршиле су међународне конвенције о заштити људских права које су потписале, сматра Џонс и најављује да ће код институција ЕУ захтевати да изврше притисак да се тај проблем реши. Она је подсетила да су са Европском инвестиционом банком (ЕИБ) и Европском банком за обнову и развој (ЕИБД) потписани уговори да се Ромима обезбеди одговарајући смештај, што је био и услов за добијање кредита за обнову моста Газела и градских саобраћајница, али сматра да то није испоштовано. Она је указала да је испод Газеле, за мање од три сата, 114 породица расељено у металне контејнере, а остале 64 породице на подручје јужне Србије.

ТРЕЋИ КОРАК:

Групе ученика кратко извештавају о сваком прочитаном тексту, тако да је сада цео разред упознат са свих 6 случајева. Предлози питања за дискусију:

- Да ли сте раније чули за ове случајеве?
- Да ли вас је нешто изненадило?
- Да ли сте уочили различите нивое дискриминације?
- У којим случајевима су појединци вршили дискриминацију, а у којим случајевима су то биле организације?
- Да ли уочавате институционалну дискриминацију?

Понуђен је текст „Злочин из мржње“. Један ученик чита текст наглас пред целим разредом. Остали ученици имају задатак да пажљиво слушају и да размисле у каквој је вези овај случај са претходних шест. У чему се они разликују, а шта је то што их повезује.

ЗЛОЧИН ИЗ МРЖЊЕ

Тринаестогодишњи дечак ромске националности **Душан Јовановић** на смрт је претучен 18. октобра 1997. у строгом центру Београда, у Београдској улици код броја 33, поред куће у којој је живео са породицом. Убили су га скинхедси, тада малолетници, Милан Чујић и Иштван Фендрик из Земуна. Своје последње вечери Душан Јовановић је отишао у драгстор да купи сок, а при повратку су га четворица разјарених насилника обријаних глава тукли песницама и одваљеним олуком, потом шутирали док је лежао на земљи. Правосудни епилог су максималне затворске казне за старије малолетнике Чујића и Фендрика од десет година затвора, од којих су издржали по шест. Казна им је умањена посебним решењем Окружног суда у Београду. Двојица насилника нису процесуирана.

Трагично убиство Душана Јовановића указало је на повезаност идеологије неонацизма са праксом скинхедса. О томе говори и књига „Они су убили његове очи“ Драгољуба Ацковића. „Педесетак година уназад на овим просторима није се догодило убиство на расној основи, рекао је неко током протеклих месец дана који су потресали Роме. Тачно је то, само је тај који је то рекао заборавио (вероватно намерно) да овој констатацији дода и реч јавно. Јер убиства на расној основи, и то баш на овим просторима, мислимо на Београд и Србију, било је и те како. Било их је, али су сва окарактерисана на све друге начине, само не као убиства на расној основи“, наводи се у овој књизи.

На десетогодишњицу овог злочина, на месту где је дечак убијен, постављена је спомен-плоча. О годишњици убиства и једном од многих великих разлога због којих би наше друштво требало да се бави дубоким проблемом расизма, мржње и насиља, поготово међу младима, временом је престало да се говори. Годишњица је у већини медија последњи пут „протоколарно“ обележена 2013. године, а од тада се све ређе помиње.

Војин Димитријевић (директор Београдског центра за људска права) у интервјуу датом новембра 2010. је указао: „Припадници мањинских група су жртве културе насиља која је устоличена деведесетих година. Подсетићу на младог **Душана Јовановића**, који је 1997. убијен само зато што је Ром, на познатог глумца **Драгана Максимовића**, кога су 2000. на смрт испребијали јер су мислили да је Ром, на **Дејана Небригића**, страдао 1999. у Панчеву после низа претњи које је добијао као геј и мировни активиста, на **Живорада Шишковића**, шездесетогодишњег боксерског тренера, који је 2002. изгубио живот при покушају да неког Кинеза заштити од навијачке руље којој је сметао као расно различит.“

ПРЕДЛОЗИ ПИТАЊА ЗА ДИСКУСИЈУ СА УЧЕНИЦИМА

- Шта би ти могао/ла да учиниш како би утицао/ла на смањење дискриминације и насиља?
- Можемо ли ми, као разред, нешто да учинимо? Шта каже Устав Републике Србије?
- Ученици читају чланове 21 и 22 Устава - наставник објашњава.

Забрана дискриминације (члан 21):

- „Пред Уставом и законом сви су једнаки. Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.“

Заштита људских и мањинских права и слобода (члан 22):

- „Свако има право на судску заштиту ако му је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право зајемчено Уставом, као и право на уклањање последица које су повредом настале. Грађани имају право да се обрате међународним институцијама ради заштите својих слобода и права зајемчених Уставом.“

ЗАКЉУЧАК:

Циљано вођен разговор са ученицима на тему „ко (треба) да штити људска права“, како би се заједничким закључивањем дошло до одговора - **сви!**

Кроз вођену и усмерену дискусију, наставник сумира, закључује, записује.

КО (треба да) ШТИТИ ЉУДСКА ПРАВА У НАШОЈ ДРЖАВИ

- судови
- устав
- закони
- полиција
- заштитник права грађана
- медији
- невладине организације
- сами грађани

КО ШТИТИ ЉУДСКА ПРАВА У МЕЂУНАРОДНОМ ПРАВУ

- Европски суд за људска права у Стразбуру
- Комитет УН против тортуре
- Комитет УН за елиминацију расне дискриминације
- Комитет УН за људска права

ПОЈАМ	ОПИС ПОЈМА
Људска права	Људска права су права природног, моралног порекла. То значи да постоје независно од тога да ли их је држава у којој нека особа живи признала и прописала. Она се једнако признају свим људским бићима, без обзира на њихово порекло, пол, вероисповест или неку другу припадност или својство. У идеалној ситуацији, људска права су призната законима и другим правним актима, а њихово остваривање се одвија у оквирима државе. Држава има обавезу да се уздржава од кршења људских права, да спречи и кажњава кршење права и да створи услове за њихово уживање.
Основни међународни документи који штите људска права	➤ Универзална декларација о људским правима, 1948. ➤ Међународни пакт о економским социјалним и културним правима, 1966. ➤ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, 1966. ➤ ови документи се заједно називају ПОВЕЉА О ЉУДСКИМ ПРАВИМА
Други међународни документи који штите људска права	➤ Конвенције Међународне организације рада ➤ Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације према женама ➤ Конвенција против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих казни или поступака ➤ Конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације ➤ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода ➤ Конвенција UNESCO против дискриминације у образовању ➤ Конвенција о правима детета
Међународне институције које штите људска права	Постојање сваке конвенције или пакта повлачи постојање међународне институције (суда или комитета): ➤ Европски суд за људска права у Стразбуру (основан 1959) ➤ Комитет УН за елиминацију расне дискриминације (основан 1960) ➤ Комитет УН за људска права (основан 1966) ➤ Комитет УН против тортуре (основан 1984)
Развој људских права	И поред бројних постојећих међународних уговора и националних закона, развој људских права није окончан. То је динамичан процес, везан за развој цивилизације. Зато се појављују и појављиваће се нова људска права. Нова људска права не могу, и не треба, да укину већ призната права. Исто тако, поједина људска права не треба да се развијају на рачун других, нити могу да се стављају у хијерархијски однос. Људска права су недељива. Упоредо са развојем људских права, развијају се и механизми заштите људских права.

У РАЉАМА ПРЕДРАСУДА

ЦИЉ: Циљеви овог часа су суочавање са властитим стереотипима и предрасудама; деконструкција стереотипа и предрасуда, уочавање њихове повезаности са дискриминацијом и насиљем; разумевање „пирамиде мржње“; сензибилизација ученика у правцу препознавања насиља и дискриминације у медијима; препознавање везе између дискриминације у реалном животу и дискриминације у медијима; увиђање да медији преносе слику живота, али да исто тако и доприносе стварању те слике; подстицање толеранције и прихватања различитости, подстицање активизма ученика у правцу прихватања различитости и заштите људских права.

КОНТЕКСТ: Сви људи су склони предрасудама. Тешко је ослободити их се зато што су утемељене на ирационалним ставовима и зато што су усвојене на несвесном нивоу у раном узрасту. Ако се не можемо ослободити предрасуда, шта онда уопште можемо? Можемо да покушамо да разумемо одакле потичу, да их освестимо као предрасуде, тј. да их одбацимо као „истине“, можемо да их назовемо правим именом. Жртве предрасуда су увек „они други“, „они другачији“, они које заправо не познајемо, којима не припадамо, од којих се разликујемо. Иако међународно право и уставни демократских друштава забрањују дискриминацију и штите право на једнакост и равноправност, окореле предрасуде према Ромима жилаво се опиру и још увек постоје. То су оне исте предрасуде на темељу којих је некада нацизам развијао своју идеологију.

МАТЕРИЈАЛ: „Цитати“ (неколико примерака), „Пирамида мржње“ и „Кључни појмови“ (за сваког ученика)

ПРВИ КОРАК:

Питања за ученике су адаптирана према USC Shoah Foundation, The Institute for Visual History and Education.

Разговор са ученицима, давање инструкција: уписивањем „да“ или „не“ на папиру испред себе убележите одговоре на следећа питања (важно је да будете сасвим искрени, а вашу цедуљу нико неће видети).

ПИТАЊА:

- Да ли си икада препричао/ла неки виц који исмева особе различите етничке, расне, верске, полне припадности или сексуалне оријентације?
- Да ли си икада добио/ла надимак због своје различите етничке, расне, верске, полне припадности или сексуалне оријентације?
- Да ли си се икада подсмевао/ла некоме ко је другачији од тебе?
- Да ли си некада изрекао/ла стереотип који поистовећује све људе одређене расе, религије или сексуалне оријентације (нпр: црнци су..., муслимани су...)?
- Да ли си икада изоставио/ла некога из неких заједничких активности зато што је другачији од вас, односно од већине?
- Да ли се некада догодило да ниси позван/на да учествујеш у некој активности зато што у њој учествује много људи који су различити од тебе?
- Да ли ти је некада, због твоје различитости, претио неко ко је другачији од тебе?
- Да ли си некада ти био насилан/на према особи која је другачија од тебе?

ДРУГИ КОРАК:

Одштампајте понуђене цитате (лева колона) и поделите их ученицима. Инструкција за ученике: размишљајте о овим одломцима песама, изрекама, вицевама и коментарима са друштвених мрежа - да ли сте их до сада већ некада чули, прочитали? Препричајте их својим речима, реконструишите њихово значење, откријте коју поруку носе; који од њих доприносе стварању стереотипа или предрасуда, а који садрже и говор мржње, те представљају кривично дело.

ЦИТАТИ - ЗА УЧЕНИКЕ	РЕКОНСТРУКЦИЈА ЗНАЧЕЊА - ЗА НАСТАВНИКА
„Кад се Циго зажели медених колача, он пошаље Циганку у село да врача.“	Ова дечја песмица нам казује да се Ромкиње баве врачањем. У ствари, шири стереотип да се Роми баве нерегуларним и нечасним занимањима.
„Отишао Цига у посету код брата у Немачку. Пошто је код брата било тесно, нема места, смести га брат у луксузни хотел. Гледа Цига купатило, ђакузи, све блиста и сија се, па промрмља: Ех, штета што није недеља да се окупам...“	Наизглед безазлен виц шири стереотип о Ромима да не одржавају личну хигијену.
„Пита Цига свога сина: Знаш ли која је разлика између ‘бесплатно’ и ‘џаба’? Не знам - одговори син. Па како не знаш? Ево, на пример, ти се школујеш бесплатно, ал’ џаба.“	Наизглед безазлен виц, шири стереотип о необразованим Ромима који избегавају школовање.
„Ако те одведу Цигани чергари...“	У само пет речи једне строфе, популарна песма Здравка Чолића „Ти си ми у крви“, коју су певали многи певачи, шири стереотип да сви Роми живе у чергама, тј. да немају место сталног боравка, али успут шверцује и предрасуду да се Роми баве крађом деце и младих девојака.
„Црн к’о црни Циганин.“	Ова синтагма може да указује на тамнију боју коже Рома, али је извесно да потенцира стереотип о беди и сиромаштву Рома.
„Ако будеш неваљао, украшће те Циганка.“	Ова изрека указује на „криминалну природу“ Рома. Нарочито је опасно што се оваква претња изриче малој деци, која несвесно, у раном узрасту усвајају предрасуду да сви Роми краду.
„Каже Цига својој драгој: Прво си ми била сестра, па жена, а сад ево ташта.“	Овај виц казује да су Роми промискуитетни и инцестуозни. Ширећи предрасуду о дивљој сексуалности Рома и пракси склапања бракова између блиских сродника, шаље поруку да су Роми неморални.
„Ја нисам расиста, и Цигани ми долазе у кућу.“	Иако субјект експлицитно пориче расистички став, он га у истој реченици имплицитно изражава („и Цигани ми долазе у кућу“ - значи да то не би требало да се ради, јер они то не заслужују, а ја их примам и тиме доказујем да сам толерантан).
Земун Поље: Ромски гето трн у оку комшија „У насеље Камендин, у општини Земун, град Београд, од 2007. године до данас доселило се 626 породица. Крађе и болести, а недавно је педофил покушао да силује девојчицу.“ (Вечерње новости, 7. новембар 2013)	Већ у наслову новинског текста се препознаје ширење предрасуде: насеље у Земун Пољу се назива „ромским гетом“ којим харају „болести, криминал и педофилија“.
„Цигани служе само за метак и бацање у креч. Не постоји друга сврха за њих. То су невиђене штеточине и паразити, гори су и од најпрљавијих пацова. И не загађују нам само земљу, него и нашу српску нацију мешањем раса.“	Говор мржње, отворени расизам, поређење са паразитима (као током нацизма) и позив на истребљење (камуфлиран „српским патриотизмом“). Ово је говор мржње и представља кривично дело.

ПРЕДЛОГ ПИТАЊА ЗА ДИСКУСИЈУ О ПРОЧИТАНИМ ТЕКСТОВИМА

- Чиме се баве ови текстови? Изаберите речи и синтагме које су увредљиве.
- Шта је експлицитно речено у тексту, а шта је имплицитно садржано у ставу аутора?
- Који су најчешћи стереотипи о Ромима, које су најчешће предрасуде о Ромима?
- У каквој су вези стереотипи, предрасуде и дискриминација и насиље?
- Шта мислите, зашто људи препричавају етничке вицеве о дугима, вређају друге или их друштвено искључују?
- Где људи уче да не поштују људе који се од њих разликују?
- Можеш ли навести пример предрасуде коју си научио путем медија?
- Сетите се шест наведених примера дискриминације Рома са претходног часа.
- Да ли мислите да би се нешто слично могло догодити у нашој школи или у нашој средини?
- Како би таква ситуација могла утицати на целу школу?
- Шта би се могло урадити како би се спречила ескалација такве ситуације?
- Ко би могао да је заустави?

ПРЕДЛОГ ПИТАЊА ЗА ДИСКУСИЈУ О ОДНОСУ МЕДИЈА И ПРЕДРАСУДА

- Да ли овакви текстови пресликавају друштвену стварност?
- Да ли овакви текстови доприносе ширењу стереотипа и предрасуда?
- Да ли овакви текстови доприносе креирању друштвене стварности?
- Колико медији доприносе одржавању и стварању стереотипа, затим предрасуда, па тиме и дискриминације или насиља?
- Ко најчешће трпи дискриминацију?
- Да ли неко може да дискриминише припаднике неке групе или врши насиље над њима, а да претходно нема предрасуде према тој групи?
- Да ли сте чули за Кодекс новинара и шта је то? Потражите на интернету, проучите.
- Да ли су аутори својим текстовима нарушили нечија права?
- Може ли насиље бити вербално (псовке, увреде, понижење)?
- Да ли овакви текстови представљају насиље?
- По чему се препознаје говор мржње?
- Да ли овакви текстови подстичу насиље према Ромима?

➤ Да ли можете да замислите да у новинама прочитате овакве текстове?

➤ Да ли бисте реаговали тим поводом?

ПРЕДЛОГ ДАЉИХ АКТИВНОСТИ

➤ Разговарајте у малим групама, формулишите приговор који бисте послали редакцији, уредништву, аутору.

➤ Формулишите приговор (жалбу на говор мржње) коју бисте упутили Савету за штампу на адресу: <http://www.mc.rs/govor-mrznje-na-internetu.3542.html#373324>.

➤ Формулишите приговор, жалбу, коју бисте упутили Канцеларији за људска и мањинска права Републике Србије на адресу: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sh/o-kancelariji/kontakt>.

➤ Формулишите представку коју бисте упутили Заштитнику права грађана на адресу: <http://www.ombudsman.rs/index.php/kontakt>.

➤ Пошаљите своје приговоре.

ЗАКЉУЧАК

Након анализе понуђених текстова и кључних речи уочили смо везу између дискриминације у реалном животу и дискриминације у медијима. Анализирали смо појмове: стереотипи, предрасуде, дискриминација, антициганизам, расизам, маргиналне групе, говор мржње и јавно мњење. Запитали смо се ко најчешће трпи дискриминацију - маргиналне групе, на пример, Роми, националне мањине, верске мањине, сексуалне мањине; често појединци који представљају те групе или преузимају њихову симболичку улогу, или групе, професије које их штите, бране, и тиме се стављају „на њихову страну“. Испитивали смо каква је улога медија. Медији осликавају стање у нашој свакодневици - ако у њој има дискриминације, медији је преносе. Али медији могу доприносити јављању нових дискриминаторских поступака тако што утичу на формирање ставова, стереотипа, ширење говора мржње и обликовање јавног мњења. Како од става, од обичне предрасуде долази до акта, чина насиља?

НАСИЉЕ (злочин) је кривично дело, а „злочин из мржње“ је посебно тешко кривично дело према особама које припадају одређеној скупини, управо и искључиво због њихове припадности тој скупини.

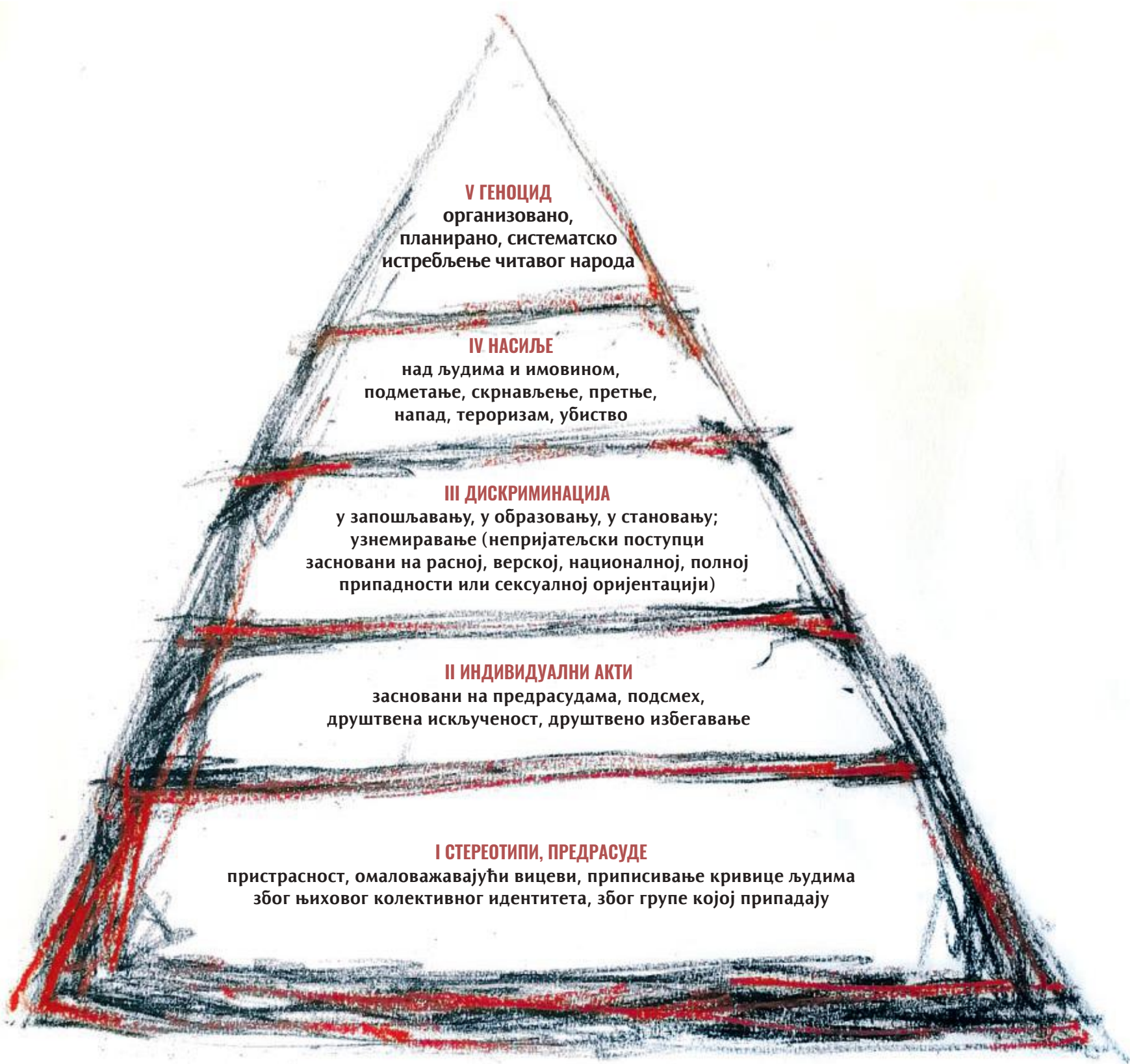
ДИСКРИМИНАЦИЈА (дело, чин) је највиши степен, чин омаловажавања, вређања или ускраћивања права, а претходе јој предрасуде.

ПРЕДРАСУДЕ (став, мишљење) су изразито негативни ставови, обојени мржњом, негативна мишљења о појединим групама и увек претходе чину дискриминације.

СТЕРЕОТИПИ (став, мишљење) су, такође, поједностављена и претерано уопштена гледишта, која су увек садржана у предрасуди.

Покушаћемо то да објаснимо на примеру Пирамиде мржње. Пирамида мржње показује да када људи прихвате један ниво дискриминаторног и некоректног понашања, онда постаје лакше прихватити облике таквог понашања на следећем нивоу као „нормалне“. Овај процес нормализације има потенцијал да настави напредовање у прихватању негативних и дискриминаторних облика понашања све до најагресивније и најстрашније манифестације предрасуда која је на самом врху Пирамиде. Најтежи облици дискриминације и манифестације насиља имали су свој зачетак у обрасцима мишљења који су описани на нижим нивоима Пирамиде. Направити нови цртеж по угледу на приложени.

ПИРАМИДА МРЖЊЕ

Пирамида мржње и питања
за дискусију су адаптирана
према USC Shoah Foundation,
The Institute for Visual History
and Education.

ПИТАЊА ЗА ДИСКУСИЈУ СА УЧЕНИЦИМА

- Где бисте поставили „оговарање и подсмех“ на Пирамиди мржње?
- Шта мислите, како нешто, што у почетку изгледа сасвим наивно и безопасно, може да прерасте у насиље?
- Ако је то изгледало безопасно починиоцима и посматрачима, да ли мислите да је тако изгледало и жртвама?
- Шта мислите, како се жртва осећа?
- Шта мислите, на ком нивоу Пирамиде мржње би било најлакше интервенисати?
- Који би били неки од могућих начина интервенције?

ТРЕЋИ КОРАК:

- Са ученицима анализирајте и прокоментаришите чланове 48 и 49 Устава Републике Србије.

Подстицање уважавања разлика (члан 48): „Мерама у образовању, култури и јавном обавештавању Република Србија подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које постоје због посебности етничког, културног, језичког или верског идентитета њених грађана.“

Забрана изазивања расне, националне и верске мржње (члан 49): „Забрањено је и кажњиво свако изазивање и подстицање расне, националне, верске или друге неравноправности, мржње и нетрпељивости.“

- Са ученицима анализирајте и прокоментаришите први члан Универзалне декларације о људским правима:

„Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима.“

- Са ученицима анализирајте и прокоментаришите одломак из књиге „Размишљања о јеврејском питању“ Жан-Пола Сартра:

„Ричард Рајт, писац црне пути, рекао је недавно: ‘Нема црног проблема у Сједињеним Америчким Државама већ постоји само бели проблем.’ Рећи ћемо на исти начин да антисемитизам није јеврејски проблем: то је наш проблем. Пошто нисмо криви, а излажемо се опасности да и ми будемо његове жртве, треба да смо одиста слепи па да не видимо како је то у првом реду наш посао. Није, пре свега, на Јеврејима да образују борбену лигу против антисемитизма, већ на нама (...) Ниједан Француз неће бити слободан све док Јевреји не буду у потпуности уживали своја права. Ниједан Француз неће бити сигуран све док и један једини Јеврејин, у Француској и у целом свету, буде морао да страхује за свој живот.“

- Са ученицима анализирајте и прокоментаришите стих песме Мирослава Антића:

„Не сањамо сви једнако и то никоме не смета.
Зашто свима смета када смо другачије будни?“

КЉУЧНИ ПОЈМОВИ ЗА ОБРАДУ НА ЧАСУ

(ОДШТАМПАТИ ЗА
СВАКОГ УЧЕНИКА)

СТЕРЕОТИПИ - Претерано упрошћена, често нетачна и тешко променљива слика коју имамо о припадницима неке групе. Они су саставни део предрасуда, јер су уверења о некој групи увек усклађена са осећањима која имамо према тој групи.

ПРЕДРАСУДЕ - Неоправдано негативни ставови према некоме или нечему. Предрасуде су обично тешко променљиве и засноване на погрешним уверењима. Праћене су јаким негативним осећањима (одбојност, непријатељство, мржња, презир...).

ДИСКРИМИНАЦИЈА - (лат. *discriminare*) правити разлику, разликовање. Означава и понашање које прати предрасуде (облик практичног деловања под утицајем или на основу предрасуда). То је јавно испољавање негативних осећања према припадницима група или поступање према људима на неправедан или омаловажавајући начин само зато што припадају некој групи (полна, расна, етничка, верска дискриминација или дискриминација на основу политичких уверења). То је ускраћивање права појединцима и групама због нечега по чему се они од нас разликују. Ипак, и поред правног регулисања, тј. забране отворене дискриминације, често се јављају најразличитији облици прикривене, неинституционализоване дискриминације. Дискриминација може бити подстакнута предрасудама.

МАРГИНАЛНЕ ГРУПЕ - Друштвене групе које су из средишта друштвеног живота гурнуте на његове маргине и којима је ускраћен приступ значајним друштвеним положајима и разним облицима моћи (економској, политичкој, симболичкој). Најчешће су у питању мањинске групе, али бројност није пресудна (на пример, жене су најбројнија маргинална група). Могу бити конструисане на економским, расно-етничким, културним или неким другим основама, а често долази и до кумулације различитих обележја (као што је то у случају Рома). Често су мета стигматизације.

АНТИЦИГИНИЗАМ - Релативно нови појам за стару друштвену појаву - мржњу, маргинализацију и прогон Рома у свету. Историја овог народа препуна је насилних миграција, избеглиштва и поновног насељавања нових простора. Одувек су били опажани као странци, скитнице, криминалци, тако да још од 14. века у европским земљама налазимо законске одредбе које су допуштале дискриминацију Рома. Према дефиницији Европске комисије против расизма и нетолеранције (European Commission against Racism and Intolerance - ECRI) из 2011, антициганизам је специфична форма расизма, идеологија која је заснована на расној супериорности, форма дехуманизирајућег и институционалног расизма узгајана историјском дискриминацијом, која се, поред осталог, изражава насиљем, говором мржње, експлоатацијом, стигматизацијом и најеклатантнијом врстом дискриминације.

РАСИЗАМ - Назив за идеологију која сматра да је „раса“ темељ људског друштва, односно да припадност појединца одређеној „раси“ мора бити основ за његов друштвени положај. Расизам често подразумева да су поједине расе супериорне или инфериорне једна у односу на другу. Расизам се некад једноставно дефинише и као расна нетолеранција. Иако је у одређеним облицима постојао и раније, расизам се као идеологија профилисао тек у 19. веку под утицајем напретка у природним наукама које су разним теоретичарима расизма дале научну подлогу. Најпознатији пример је Чарлс Дарвин и његова теорија еволуције коју су расисти применили на односе међу различитим расама. Додатни подстицај расизму био је и империјализам, захваљујући коме су белачке државе у Европи и САД добиле власт над великим бројем поданика црне и жуте расе, чијем је поробљавању расизам дао идеолошко оправдање. Расизам је понекад добијао и своју институционалну форму, поготово у мешаним срединама где је спровођена расна сегрегација и расна дискриминација. Најпознатији примери су јужне државе САД до шездесетих година XX века и Јужна Африка под режимом апартејда. Расна теорија је коришћена у Америци како би се објаснило зашто неки људи, насупрот универзалној једнакости, ипак нису једнаки са осталима. Људе нису поробљавали због њихове расе, раса је измишљена како би се оправдало ropство. Теорија о аријевској расној супериорности била је део службене идеологије

нацистичке Немачке од 1933. до 1945. године. Нацисти су је користили као покриће за политику истребљења Јевреја, Рома и других „неаријевских раса“.

РАСА - Међународна конференција „Против расизма, насиља и дискриминације“ је одржана 1995. године у Штадтслајнинг (Stadtschlaining). Револуција у нашем разумевању популационе генетике и молекуларне биологије је довела до експлозије сазнања о живим бићима. Међу идејама које су суштински измењене су и концепти о људској варијацији. Концепт „расе“, који је из прошлости некритички пренет у двадесети век, потпуно је застарео. Упркос тој чињеници, концепт „расе“ је коришћен за оправдавање повреда људских права. Важан корак у превенцији злоупотребе генетичких аргумената је замена застарелог концепта „расе“ идејама и закључцима базираним на савременом схватању генетичке варијације примењеном на људској популацији. Расизам је убеђење да се људи разликују по наследним особинама друштвеног значаја, чинећи тако одређене групе супериорним или инфериорним у односу на друге. Не постоји убедљив научни доказ да је ово уверење ваљано. Овим документом се тврди да не постоји научно утемељен начин карактеризације људске разноликости употребом крутих термина „расних“ категорија или традиционалног концепта „расе“. Дакле, не постоји научно оправдан разлог за даљу употребу термина „раса“. Појам „расе“ напушта научни, културни, па и политички дискурс. Остаје само расизам.

ЈАВНО МЊЕЊЕ - Важан чинилац друштвених и политичких односа у савременом друштву; има противречан и сложен карактер; по правилу, формира се као реакција на одређени догађај или појаву. Пасивна позиција јавног мњења појачана је деловањем масовне пропаганде и агитације, помоћу којих се оно моделира и при чему се користе сва средства. Овде одлучујућу улогу имају средства масовних комуникација.

ГОВОР МРЖЊЕ - Сваки облик изражавања који подстиче, промовише или оправдава нетолеранцију, дискриминацију и непријатељство према припадницима друге расе, националности, вероисповести, пола, сексуалне оријентације, порекла и осталих личних својстава појединца или групе. Говор мржње можемо препознати на основу његовог циља да изазове негативне последице у виду маргинализације појединца или групе, а у зависности од његовог/њиховог личног својства или припадности. Говор мржње се манифестује кроз:

- стварање презира према одређеном лицу или групи;
- стварање негативног стереотипа према одређеном лицу односно групи;
- подстицање дискриминације и непријатељства;
- осуду околине према одређеном лицу или групи;
- изазивање осећања несигурности и страха код одређеног лица или припадника одређене групе;
- наношење физичких и психичких болова одређеном лицу односно припаднику одређене групе;
- упућивање претњи одређеном лицу односно групи;
- подстицање и изазивање насиље према одређеном лицу или групи;
- стварање осећаја код великог дела грађана да је такво понашање према одређеном лицу или групи друштвено пожељно и оправдано;
- изазивање осећаја код широког круга грађана да ће такво понашање бити толерисано и да неће бити предмет одговорности.

➤ Лично својство одређеног лица, односно припадност одређеној рањивој групи је од суштинског значаја за одређивање појма говора мржње. Порука изражена у говору мржње усмерена је увек на лично својство или специфичности својства угрожене групе.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ацковић, Д., (прир.), Они су убили његове очи, Ромски информационо документациони центар, Београд, 1997.
- Сартр, Ж. П., Размишљања о јеврејском питању, Паидеиа, Београд, 2009.
- Гачановић, М., Устав и права грађана, уџбеник за IV разред гимназије и III и IV разред средње стручне школе, Клетт, Београд, 2014.
- Прелић, М., Вучетић, Р., Милорадовић, Г., Ми и „они други“ - приручник за истраживање мултиетничности у локалној средини, Група 484, Београд, 2005.
- Мимица, А., Богдановић, М., (прир.), Социолошки речник, Завод за уџбенике, Београд, 2007.
- Универзална декларација о људским правима
- Устав Републике Србије

ИЗВОРИ:

- <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/obezbedenje-mekdonaldsa-nije-pustilo-male-rome-u-restoran/ykemz50>
- <http://www.hlc-rdc.org/?p=13316>
- <https://www.slobodnaevropa.org/a/24492134.html>
- <http://www.politika.rs/scc/clanak/81212/Peticijom-protiv-bulevara-Sabana-Bajramovica>
- http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2017&mm=06&dd=13&nav_category=16&nav_id=1271479
- <https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/education-outreach/Pyramid-of-Hate.pdf>
- <https://sfi.usc.edu/education/pyramid/exercise.php>
- http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2003&mm=06&dd=25&nav_category=12&nav_id=112241
- <https://sh.wikipedia.org/wiki/Rasa>
- <https://www.vesti.rs/Drustvo/Nasilno-i-nelegalno-iseljavanje-Roma.html>
- <http://pescanik.net/dusan/>

Антициганизам, стр. 8, 64

Асимилација, стр. 8

Геноцид, стр. 33

Говор мржње, стр. 65

Дехуманизација, стр. 39, 45

Дискриминација, стр. 61

Етномимикрија, стр. 9

Интернирати, стр. 33

Јавно мњење, стр. 65

Колаборација, стр. 33

Љотићевци, стр. 33

Људска права, стр. 57

Маргиналне групе, стр. 64

Национализам, стр. 9

Насиље, стр. 61

Порајмос, стр. 33

Предрасуде, стр. 61, 64

Принудни рад, стр. 22

Раса, стр. 65

Расизам, стр. 9, 64

Самударипен, стр. 33

Сегрегација, стр. 33

Солунац, стр. 33

Есесовци, стр. 45

Стереотипи, стр. 61, 64

СПИСАК СЛИКА

Слика 1 – Мапа адаптирана према:
(<https://mathildasanthropologyblog.wordpress.com/2009/01/07/the-romani-dna-language-and-history/>)

Слика 2 - <https://www.discogs.com/artist/2398960-Jarko-Jovanovi%C4%87-Jagdino>

Слика 3 - Историјски архив Београда (ИАБ), а-V-126

Слика 4- Меморијални музеј Холокауста Сједињених Америчких Држава Memorial Museum (USHMM), <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/photo/camp-for-roma-gypsies-at-marzahn>

Слика 5 - Мапа адаптирана према: Меморијални музеј Холокауста Сједињених Америчких Држава Memorial Museum (USHMM), https://www.ushmm.org/wlc/en/media_nm.php?ModuleId=0&MediaId=353

Слика 6- Музеј града Београда (МГБ), Ур 11342

Слика 7 - фото: Никола Радић Луцати

Слике 8, 9, 10, 11 - Породични албум Драгана Ђорђевића

Слика 12 - Архив Југославије (АЈ), 110-273-943

Слике 13, 14 - фотографије преузете са Wikipedia

Слика 15 - <http://www.mc.kcbor.net/2011/07/12/donja-bela-reka-danas-slavi-prevodski-potok/>

Слике, 16, 17 - Спомен музеј „21. октобар“ Крагујевац, колекција фотографија

Слика 18 - фото: Никола Радић Луцати

Слика 19 - Архив Југославије (АЈ), 110-575-469

Слика 20 - Спомен музеј „21. октобар“ Крагујевац, колекција фотографија

Слика 21 - Музеј града Београда (МГБ)

Слике 22, 23 - Архив Југославије (АЈ), 110-273-436, 434

Слика 24 - фотографија преузета са Wikipedia

Слике 25 и 26 - Архив Југославије (АЈ), Архив Југославије (АЈ), 110-102-792

Слика 27 - Зборник НОР, том I, књ.1, док. 262

Слика 28 - „Ново време“, 1.VI.1941

Слика 29 - Историјски архив Београда (ИАБ), ОГБ, УО, ф. 7-258/41

Слика 30 - Историјски архив Београда (ИАБ), ОГБ, УО

Слика 31 - Архив Југославије (АЈ), фотографије фонд 110

Слика 32 - Архив Југославије (АЈ), 110-582-13

Слике 33 и 34 - Фото: Никола Радић Луцати (странице 54 и 55)

Илустрације: Никола Радић Луцати

Милован Писари,
доктор историјских наука, историчар у Центру за истраживање и едукацију о Холокаусту

Слађана Миладиновић,
педагошки асистент, активисткиња у организацији „Romanipen“

Божидар Николић,
педагошки асистент, извршни директор организације „Romanipen“

Нада Бањанин Ђуричић,
професор социологије у Железничкој техничкој школи у Београду

Никола Радић Луцати,
ликовни уметник, Центар за истраживање и едукацију о Холокаусту

Маја Јовановић,
књижевник, педагошки асистент, наставник ромског језика

Рајко Јовановић,
књижевник и новинар, стални судски тумач за ромски језик

Ирена Жнидаршић-Трбојевић,
конференцијски, књижевни и стручни преводилац, уредник

Христина Пискулидис,
филолошкиња српског језика и књижевности, лекторка, феминистичка и ЛГБТ
активисткиња

Срђан Херцигоња,
мастер политиколог, пројектни менаџер у форумЗФД Србија

Милица Цимеша,
магистар историје на Бечком универзитету са посебним фокусом на област историје
источне Европе и теорије културе сећања

Маријана Стојичић,
социолошкиња, истраживачица, тренерица из области људских и мањинских права и
женских људских права

САДРЖАЈ

УВОД

- Уводна реч 4

ДЕО ПРВИ

- Култура и језик Рома.....6

ДЕО ДРУГИ

- Белешке о историји и страдању Рома.....12

ДЕО ТРЕЋИ

- Напомене за наставнике..... 18

Радионица 1

- Уместо заборав..... 20

Радионица 2

- Од сегрегације до масовног убијања.....36

Радионица 3

- Ко штити права.....46

Радионица 4

- У раљама предрасуда.....58

-
- Појмовник.....67

- Списак слика.....68

- Белешка о ауторима.....69

CIP - Katalogizacija u publikaciji - Narodna biblioteka Srbije, Beograd

ISBN 978-86-81246-00-9

COBISS.SR-ID 262453260

Svi tekstovi odražavaju stavove autora, ne neophodno urednika i CIEH.

Ova publikacija podleže autorskim pravima i distribuirana je pod sledećom Creative Commons licencom:

[Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported \(CC BY-NC-ND 3.0\)](#)

Za upotrebu van opsega ove licence, kontaktirajte:

Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu

www.cieh-chre.org

cieh1chre@gmail.com

+38163247856

IA HACSPE Λ LEHOΓNΨ III TNSKYNWNHATIN